

Elämä kuuluu Jumalalle

Antiikin aikana syntyvyyden säännöstely ei ehkä ollut helppoa, mutta perhesuunnittelu oli. Eitoivotut lapset jätettiin heitteille heti heidän syntymänsä jälkeen.

Olen käsitellyt asiaa englanninkielisessä tutkimuksessa *The Exposure of Infants among Jews and Christians in Antiquity* (Sheffield 2009), jonka tarkemmat tiedot löytyvät osoitteesta <http://www.sheffieldphoenix.com/showbook.asp?bkid=86>. Se on tilattavissa verkosta esimerkiksi Amazonin kautta. Nyt edessäsi oleva teksti on tämän tutkimuksen suomenkielinen tiivistelmä. Ha-kiessasi tarkempia perusteluja ottanet käteesi laajemman kirjan.

Kotisivuni löydät osoitteesta www.koskenniemi.fi/EK/eki.html

Palaute: erkki.koskenniemi@sley.fi

Karkussa 22.9.2009

Erkki Koskenniemi, pastori (SLEY)

"Sinut vietiin ulos ja jätettiin heitteille..."

Antiikin aikaa on perinteisesti opittu tuntemaan kirjoista, joita jättivät jälkeensä suuret kirjallisuuden mestarit. 1800-luvulla innostuttiin toisenlaisista lähteistä. Kirjallisuudesta valikoitiin halki vuosisatojen kopioitavaksi ainoastaan mestariteokset, mutta papyruksen palasille kirjoitetut dokumentit heijastelevat tavallisten ihmisten arkipäivää. Ne saattavat olla velkakirjoja, valituskirjelmää virkamiehille – tai yksityiskirjeitä. Ne ovat säilyneet meille aivan sattumalta, jonkin talon nurkassa tai eri tavoin uudelleen käytettyinä ilman että kukaan ajatteli niitä luettavan kahden vuosituhannen jälkeen. Yksi tällainen dokumentti on yksityiskirje, jonka aviomies nimeltä Hilarion lähetti vaimolleen, jota hän näille kirjeille tyypilliseen tapaan kutsuu sisarekseen. Se on päivätty ja voidaan ajoittaa tarkalleen päivään 17.7. ja vuoteen 1 eKr. Se kuuluu näin:

"Hilarion tervehtii lämpimästi sisartaan Alisia, samoin kunnioitettua rouvaa Berusia ja Apollinarista. Tiedä, että me olemme edelleen Aleksandreiaassa. Älä huolehdi, vaikka kaikki tulisivat sinne ja minä jään edelleen Aleksandreiaan. Pyydän ja kehotan sinua pitämään huolta lapsesta. Heti kun saamme palkkamme, lähetän siitä sinulle. Kun taas synnytät - (epäselvä ilmaisu) - niin jos se on poika, anna sen elää, mutta jos tyttö, vie se ulos.

Sanoit Afrodisiaalle, etten saa unohtaa sinua. Miten voisin unohtaa sinut! Pyydän siis sinua: Älä ole huolissasi.

Keisarin 29. vuotena, Pauni-kuun 23. päivänä.

Verso: Anna Alisille tämä kirje Hilarionilta."

Kahden vuosituhannen takainen yksityiskirje heijastelee avioparin lämmintä suhdetta ja on hyvin kaunis. Huomiomme kiinnittyy sanoihin "Kun taas synnytät - niin jos se on poika, anna sen elää, mutta jos tyttö, vie se ulos." Ohje on selkeä: Ei-toivottu lapsi vietiin ulos ja jätettiin ruokkimatta ja heitteille.

Tämä kirje ei ole ainoa lähde, jossa mainitaan vastasyntyneiden pikkulasten heitteillejättö. Tapa esiintyy niin mytologiassa, draamassa kuin todellisessa historiassakin.

”Sinut vietiin ulos ja jätettiin heitteille...”

Kreikkalais-roomalaiset myytit sisältävät usein kertomuksia siitä, miten ei-toivottu lapsi jätettiin heitteille. Meille tunnetuin on varmaan kertomus lapsesta, jonka syntymään liittyi kaamea ennustus. Vanhemmat pelkäsivät sen toteutuvan ja naulituttivat pojan jaloistaan kiinni puuhun, kunnes paimenet vapauttivat hänet. Poika kasvoi ja hän sai nimen Oidipus, Rampajalka. Vastaavasti Rooman perustaneet veljekset, Romulus ja Remus, joutuivat naarassuden elätettäviksi.

Arkipäivän elämää hyvin heijasteleva komedia on lähempänä kreikkalais-roomalaisten todellisuutta kuin mytologian tarut. Plautus ja Terentius ovat ottaneet jonkin draamajensa juonia juuri tästä tavasta: Isä on käskenyt jättää lapsen heitteille, mutta äiti on järjestänyt hänet säälistä toisten käsiin: Vuosien kuluttua lapsi palaa ja tunnistetaan korusta, jonka äiti on laittanut hänen kaulaansa ehkä tunnisteeksi, ehkä amuletiksi.

Mytologia ja draama ovat kuvitteellista kerrontaa, mutta antiikin lähteissä mainitaan usein todellisia tapauksia, joissa vastasyntynyt lapsi on jätetty heitteille. Näin saattoivat tehdä sekä korkeassa asemassa olevat että nälkäräjällä eläneet ihmiset. Muutamat filosofit saattoivat arvostella tapaa, ja on kiistanalaista, miten yleisesti sitä on harjoitettu. Ilmeisesti se on ollut varsin yleistä, nimenomaan ei-toivottujen tai vammaisten lasten kohdalla.

Lasten hylkäämisellä voidaan tarkoittaa monia eri asioita. Jotkut tutkijat ovat herättäneet hämmennystä määrittelemällä tavan hyvinkin laajasti. Tässä kirjassa en tarkoita ”hylkäämisellä” sitä, että lapsi annetaan luostariin tai suoraan toiseen perheeseen hoidettavaksi, enkä liioin oman lapsen myymistä. Tarkoitan sillä vastasyntyneen jättämistä heitteille hänen ensimmäisen kymmenen elinpäivänsä aikana. Tämä aika kattaa kreikkalaisten, roomalaisten ja juutalaisten lapsen syntymään liittämät erilaiset nimenantamisen juhlat.

Hylkääminen saatettiin tehdä kahdessa eri tarkoituksessa. Toisinaan vanhemmat toivoivat, että joku toinen ottaisi lapsen ja pitäisi hänestä huolta. Toisinaan he taas eivät ole välittäneet lapsesta tai suorastaan itse tappaneet hänet. Nämä molemmat kuuluvat tämän kirjan piiriin.

Antiikin ajan kreikkalaisten ja roomalaisten kohdalla tapa tunnetaan hyvin. Monista siihen liittyvästä yksittäisestä kysymyksestä ei varmaan saavuteta koskaan yksimielisyyttä. Siitä huolimatta päälinjat ovat varsin hyvin selvillä ja tunnemme useita syitä, joiden vuoksi lapsia jätettiin heitteille.

Hyvin usein pikkulapsen hylkäämisen syynä olivat erilaiset taloudelliset tekijät. Usein vanhemmilla ei ollut yksinkertaisesti varaa elättää omaa lastaan. Katovuodet tai sodat saattoivat tehdä lasten elättämisen mahdottomaksi. Appianus kertoo, että vuosi 133 eKr. oli niin toivoton, että paljon lapsia jätettiin heitteille. Taloudelliset syyt eivät kuitenkaan välttämättä tarkoittaneet vain sitä, että leipää ei olisi riittänyt kaikille lapsille. Ihmiset eivät välttämättä tahtoneet pilkkoa omaisuuttaan turhan monen perijän kesken. Filosofit saattoivatkin paheksua rikkaita, jotka jättivät

lapsensa heitteille ahneutensa vuoksi. Rooman historian aamunkoitteessa ja uudelleen Konstantinuksen aikana vuodesta 331 lähtien omien lasten myyminen oli mahdollista, ja se vähensi merkittävästi hylättyjen lasten määrää.

Nykyajan lukijan näkökulmasta moni piirre kreikkalais-roomalaisessa tavassa on hyvin loukkaava, ja yksi niistä liittyy ilmeisesti yleiseen syyhyn hylätä vastasyntyneitä. Antiikin maailma arvosti poikalapsia paljon enemmän kuin tyttöjä. Siksi sekä tosielämää kuvaavat kertomukset että antiikin draamat kertovat usein siitä, miten vastasyntyneitä pikkutyttöjä jätettiin heitteille. Muutamit kreikkalaiset ja roomalaiset kirjailijat asettavat perheen ihannekooksi kaksi poikaa ja yhden tytön. Meille satunnaisesti säilyneet papyrukset muodostavat suuren tekstimassan, joka heijastelee arkipäivän elämää. Niidenkin perusteella näyttää siltä, että perheissä on ollut harvoin enemmän kuin yksi tyttö. Perheenisän ohjeet äidille olivat usein yksiselitteisiä: jos syntyvä lapsi on tyttö, jätä se heitteille. Emme tiedä, kuinka paljon pikkutyttöjä hylättiin emmekä sitäkään, kuinka moni heistä jäi henkiin. Ilmeisesti tapa oli kuitenkin niin yleinen, että se vaikutti väestön rakentamiseen.

Avioliiton ulkopuolella, ennen avioliittoa tai väärästä isästä syntyneet lapset saattavat olla ei-toivottuja nykyään. Tunnumme antiikin ajalta useita tapauksia, joissa tilanne ratkaistiin niin, että lapsi surmattiin tai hylättiin. Tällaisia ongelmia ei ollut vain pikkukylän tytoilla, vaan tunnetuimmat skandaalit liittyivät Rooman keisareihin. Augustus kielsi elättämästä sukulaistyttönsä Julian saamaa aviotonta lasta. Claudius epäili tyttärensä isäksi vapautettua orjaa ja ratkaisi tilanteen antamalla tytön kuolla hoidon puutteeseen.

Kaikkein suurimmassa vaarassa ovat aivan ilmeisesti olleet vammaisena syntyneet lapset. Erityisen karmivia ovat kertomukset siitä, miten esiaikojen roomalaiset suhtautuivat tietynlaisiin vammaisiin lapsiin. Liviuksen mukaan Frusinumissa syntyi lapsi, josta ei tiedetty, oliko se tyttö vai poika. Ennuspappien mukaan se oli hirvittävä ennusmerkki. Siksi lapsi oli soudettava kauas merelle ja upotettava sinne. Yleensä kaikki tapahtui toki paljon arkisemmin ja vailla uskonnollista kauhua. Platonin dialogissa Sokrates pitää itsestään selvänä, että epämuodostunut lapsi viedään ulos. Kuvaavaa on filosofi Senecan teksti. Yleensä humanina tunnettu kirjailija pohtii viisaan suhdetta vihaan. Viha tietenkin torjutaan, mutta se ei tarkoita ettei ihminen voisi toimia päättäväisesti ja väkivaltaisestikin. Eläimille syntyneet luonnottomat jälkeläiset hävitetään vihaa tuntematta, mutta samoin myös selvästi vammaiset lapset:

"Me tuhoamme syntyneet olennot, jotka ovat luonnonvastaisia. Me hukutamme lapsetkin, jos ne ovat syntyessään heikkoja tai hirviömäisiä" (de ira 1,15,2).

Harva nykyajan ihminen osaa erottaa terveen lapsen sairaasta yhtä terävästi kuin lääkäri Soranus käsikirjassaan. Hän luettelee erilaisia perusteita, joilla erottelu tehdään, ja toteaa sen

jälkeen niistä, jotka eivät perusteita täytä: ”Tällainen ei ole sen arvoinen, että se otetaan elätettäväksi.”

Toisinaan syyksi hylätä vastasyntyneitä kerrotaan syntymän hetkellä tapahtuneet huonot enteet. Tähän liittyy toisaalta roomalaisten outo tapa kapinoida jumaliaan vastaan, jota on verrattu joukkoitsemurhaan: Rakastetun Germanicuksen kuolema johti perheet jättämään protestiksi vastasyntyneitä lapsensa heitteille. Myöhemmin, kun astrologia sai yhä enemmän merkitystä myöhäisantiikin aikana, astrologi Firmicius Maternuksen käsikirja kertoi, milloin lapsi kannatti ottaa perheeseen ja milloin viedä ulos.

Kaikkein yksinkertaisin selitys vastasyntyneen heitteillejätölle on kuitenkin vielä mainitsematta. Perheessä saattoi olla varallisuutta, lapsi saattoi olla oikeaa sukupuolta, syntynyt avioliitossa ja terve. Saattoi vain yksinkertaisesti olla niin, että vanhemmat eivät tarvinneet häntä. Muuta syytä ei tarvittu sille, että lapsi joko surmattiin tai pantiin elävänä heitteille.

Lasten hylkääminen mainitaan lähteissä usein, mutta on mahdotonta sanoa, miten yleistä se oli. Antiikin aika kesti yli tuhat vuotta ja kreikkalais-roomalainen kulttuuri ulottui aikanaan Atlantin rannoilta kauas itään. Tavat varmasti vaihtelivat eri aikoina ja eri puolilla Välimeren maailmaa, missä asui hyvin erilaisia kansoja. Yleistäminen on aina vaarallista. Tämän lisäksi on otettava huomioon monia kysymyksiä, joihin emme osaa antaa tarkkoja vastauksia.

1) Antiikin ajan perheet olivat pieniä, mutta perheen pieni koko saattoi johtua muustakin kuin siitä että osa lapsista oli hylätty. Lapsikuolleisuus on ollut nykyajan näkökulmasta katsottuna suuri: Ehkä jopa 50 % ihmisistä kuoli ennen kuin näki 15-vuotispäivänsä.

2) Vielä muutama vuosikymmen sitten tutkijat huvittelivat kertomalla valikoituja tarinoita antiikin ehkäisykeinoista ja yrityksistä saada aikaan abortti. Amuletti voikin olla huono suoja raskautta vastaan ja kynnykselle asetettu korpin muna saa tuskin sikiötä tulemaan ulos suun kautta, kuten Plinius uskoi. Silti käsitykset antiikin ihmisten kyvystä syntyvyyden säännöstelyyn ovat nopeasti muuttuneet ja nyt ne arvioidaan paremmiksi kuin aikaisemmin. Syntyvyyden säännöstelyyn oli siis olemassa muitakin keinoja kuin lasten heitteillejättö.

3) Muutamat tutkijat ovat koettaneet arvioida, miten lasten heitteillejättö vaikuttaa väestön kehitykseen. Valitettavasti ongelmat ovat vain suurempia kuin tutkijat osasivat ajatella. On mahdotonta sanoa, kuinka moni hylätyistä lapsista kuoli ja kuinka moni otettiin lapseksi toiseen perheeseen tai vietiin orjuuteen. Näyttää siltä että rauhallisina aikoina, kun sodat eivät tuoneet väkeä orjamarkkinoille, suuri osa orjista oli löytölapsia.

”Sinut vietiin ulos ja jätettiin heitteille...”

Nyt kerrotut asiat auttavat ymmärtämään, miksi ei ole helppoa arvioida heitteille jätettyjen lasten määrää. Harva tutkija uskaltaa antaa edes arviota prosenttiluvusta. Kuitenkin kreikkalainen historioitsija Polybios sanoo, että tapa teki Kreikan kaupungit autioiksi. Joka tapauksessa heitteillejätö mainitaan niin usein, että se on ollut yleistä ja antiikin ajan ihmisen kokemuspiiriin kuuluva asia.

"Sinä olet luonut minut..." – juutalaisia tekstejä

Yksikään Vanhan testamentin teksti ei suoraan ota kantaa pikkulasten heitteillejättöön. VT:n jälkeiset tekstit kuitenkin tuomitsevat sen ankarasti ja usein. Helpointa olisi selittää tämä yksinkertaisesti viidennellä käskyllä: Pientä lasta ei saa tappaa eikä viedä tunkiolle kuolemaan. Muutamat tekstit vetoavatkin selvästi viidenteen käskyyn. Kuitenkaan se ei ole ainoa VT:n teksti, joka on vaikuttanut myöhempään juutalaisuuteen. Myös useat muut tekstit tulevan niin lähelle tapaa, että voi ymmärtää niiden merkityksen juutalaisessa ympäristössä.

Eniten ensin juutalaiseen ja sittemmin kristilliseen käsitykseen syntymättömän ja vastasyntyneen lapsen asemasta tuli vaikuttamaan kohta, jota harva syvällinenkään Raamatun tuntija muistaa. Toisessa Mooseksen kirjassa kuvataan tilanne, jossa kaksi miestä riitelee keskenään ja satuttavat rasakaana olevaa naista. Lakitekstin ratkaisu on monitulkintainen: Jos ei tapahdu ”vahinkoa”, (hepr. *ason*), satuttaja tuomitaan sakkoon. Jos tapahtuu ”vahinko”, on annettava silmä silmästä, hammas hampaasta, henki hengestä ja palovamma palovammasta (2. Moos. 21:22-25). Selittäjät ovat olleet ymmällään. Teksti ei ensinnäkään sano yksiselitteisesti, kuka vahingoittuu, äitiko vai syntymätön lapsi. Toiseksi on mietitty, mitä merkitsee ”vahinko”, *ason*. Ilmeisesti se tarkoittaa kuolemaa, mutta kuka kuolee? Kaikki hepreaksi ja arameaksi kirjoitetut selittävät tekstit ymmärtävät, että *ason* tarkoittaa kuolemaa ja nimenomaan äidin kuolemaa. Sanoja on vaikea sovittaa syntymättömään lapseen, koska se saa harvoin palovamman ja ainakaan hampaita ei sikiöllä ole.

Useimmat tutkijat ovat selittäneet heprealaisen tekstin ongelmat sillä, että tekstillä on ollut erilaisia vaihteita, jotka ovat osoittaneet eri suuntiin. Enemmän kuitenkin tuli vaikuttamaan tämän tekstin kreikkalainen käännös. Se syntyi 200-luvulla kreikkalaisessa Egyptissä, missä juutalaiset eivät enää osanneet kylliksi hepreaa lukeakseen pyhiä kirjoituksiaan. Kun tämä jakso nyt on käännetty kreikaksi, se ratkaisee heprealaisen tekstin ongelmat, mutta muuttaa samalla sisällön: Nyt ei puhuta äidin kuolemasta, vaan syntymättömän lapsen. Tässäkin kohdassa on kuitenkin nähtävissä selvä muutos:

*”... jos lapsi syntyy muotoutumattomana, lyöjä maksaa sikon. Hän maksaa niin kuin vaimon miehen arvi-
on mukaan hänelle asetetaan maksettavaksi. Mutta jos lapsi syntyy muotoutuneena, hän antaa hengen hen-
gestä, silmän silmästä, hampaan hampaasta ...”*

Nyt siis Egyptissä laadittu käännös ei puhu äidistä, vaan syntyvästä lapsesta, ja tekee lisäksi eron sen mukaan, onko lapsi ”muotoutunut” vai ei. Ilmeisesti kyse ei ole epämuodostuneesta sikiöstä, vaan siitä, kuinka varhaisen keskenmenon äiti saa. Taustalla saattaa olla 1. Moos. 9:6 perustelu murhamiehen rangaistukselle: "Joka ihmisen veren vuodattaa, hänen verensä on ihminen vuodattava, sillä Jumala on tehnyt ihmisen kuvaksensa." Jos lapsi on saanut jo "muotonsa", tapahtuneen aiheuttajaa käsitellään tappajana, mutta aivan alussaan sikiössä ei vielä ole "Jumalan kuvaa".

Septuagintaa käyttivät ainoastaan kreikkaa puhuvat juutalaiset eikä se siksi selitä, miksi myös heprealaista tekstiä käyttäneet torjuivat lasten hylkäämisen. Joka tapauksessa Septuagintan kohta tuli hyvin tärkeäksi sekä juutalaisessa että myöhemmin kristillisessä maailmassa. Kuitenkaan se ei ole ainoa Vanhan testamentin teksti, jossa syntymättömälle lapselle annetaan ihmisarvo tai jossa korostetaan huolenpitoa vastasyntyneestä lapsesta.

Muutamit kauniit kohdat puhuvat siitä, miten Jumala kuroi rukoilijan kokoon hänen äitinsä kohdussa. Jeremia valittiin kansojen profeetaksi jo ennen hänen syntymäänsä (Jer. 1:5). Psalmeissa Jumalan luomistyö on peruste koskettavalle avunhuudolle:

"Herra, sinä minut päästit äitini kohdusta ja annoit minulle turvan äitini rinnoilla. Syntymästäni saakka olen ollut sinun varassasi, sinä olet ollut Jumalani ensi hetkestä alkaen." (Ps. 22:10-11).

Avunhuuto ei ole kuitenkaan ainoa, mihin esillä oleva näkökulma voi johtaa. Vaikka myös psalmi 139 sisältää avunhuodon, painopiste on Jumalan käsittämättömän suuruuden ja viisauden ylistämisessä:

"Sinä olet luonut minut sisintäni myöten, äitini kohdussa olet minut punonut. Minä olen ihme, suuri ihme, ja kiitän sinua siitä. Ihmeellisiä ovat sinun tekosi, minä tiedän sen. Minä olen saanut hahmoni näkymättömissä, muotoni kuin syvällä maan alla, mutta sinulta ei pieninkään luuni ole salassa. Sinun silmäsi näkivät minut jo idullani, sinun kirjaasi on kaikki kirjoitettu. Ennen kuin olin elänyt päivääkään, olivat kaikki päiväni jo luodut" (Ps. 139: 13-16).

Äidin kohtuun asti ulottunutta Jumalan rakkautta seuraa hänen pikkulapseen kohdistuva huolenpito (Ps. 71:6). Tähän liittyvät kuvat siitä, miten Jumala rakastaa kansaansa niin kuin isä tai äiti lastaan. Yhtä mahdotonta kuin äidin on hylätä rintalastaan on Jumalan unohtaa omaa kansaansa (Jes. 49:15). Aiheen kannalta vielä läheisempi on Hesekielin kirjan vertaus siitä, miten Jumala otti Israelin omakseen niin kuin heitteille jätetty tyttölapsi korjataan talteen. Samalla tämä kohta on lähteissämme harvinaisen yksityiskohtainen kuvaus pikkulasten heitteillejätöstä:

"Kun synnyit, ei napanuoraasi katkaistu, vedellä ei sinua pesty, suolalla ei sinua hierottu eikä sinua käärity kapaloihin. Mitään näistä ei sinulle tehty, sen vertaa ei kukaan sinua säälinyt eikä armahtanut. Sinut

"Sinä olet luonut minut..." – juutalaisia tekstejä

*viettiin ulos ja jätettiin heitteille, niin vähäarvoisena henkeäsi pidettiin, kun synnyit. 'Minä kuljin sinun ohit-
sesi ja näin sinut veressäsi potkimassa, ja kun makasit siinä veressäsi, minä sanoin sinulle: 'Jää eloon ja
kasva suureksi!' Ja minä tein sinusta kuin niityn kukan" (Hes. 16:4-7).*

Vaikka siis yksikään Vanhan testamentin kohta ei suoraan kiellä vastasyntyneiden lasten heitteille-
jättöä, lainatut kohdat ovat kuitenkin aiheen kannalta tärkeitä. Tapa eli ja esiintyi ainakin muiden
kansojen keskellä. Hesekielin kirjan kuvaama näky ei ollut juutalaisille pelkkää teoriaa. Esille nos-
tetut kohdat ovat tärkeitä ja ne piirsivät sitä horisonttia, josta käsin juutalaiset ottivat kantaa pikku-
lasten hylkäämiseen.

Varhainen juutalaisuus tuotti monenlaisia ja mielenkiintoisia tekstejä. Eräs niistä on kokoelma ni-
meltä *Sibyllan oraakkelilauseet*. Tunnettu Välimeren maailmasta useita Sibylloja, jumalien pal-
veluksessa olleita tietäjänaisia, joiden luona kreikkalaiset ja roomalaiset kävivät kysymässä neuvo-
ja. Sibyllojen näkyjä koottiin yhteen heksametrimitaan kirjoitettuna, siis samassa muodossa kuin
Homeroksen Ilias ja Odysseia aikanaan tunnettiin. Juutalaiset kirjoittajat eivät malttaneet olla käyt-
tämättä tilaisuutta hyväkseen: ”Sibyllan” nimiin kirjoitettiin juutalaista uskoa ja opetusta tukevia
säkeitä, joita kai tarkoitettiin sekä kreikkalaisittain sivistyneiden pakanoiden että myös kulttuuris-
taan epävarmojen juutalaisten luettavaksi. Myöhemmin kristityt käyttivät innokkaasti samaa kei-
noa. Säkeiden kokoelmat ovat peräisin eri ajoilta ja niillä on useita kirjoittajia. Kaksi juutalaista
”Sibyllaa” käsittelee lasten hylkäämistä.

Ilmeisesti Egyptissä toisella esikristillisellä vuosisadalla elänyt ”kolmas” Sibylla suh-
tautui pakanoihin myönteisesti ja tarjosi pakanatietäjän nimissä hyvin yksinkertaista opetusta: Pa-
kanoiden tuli luopua epäjumalanpalveluksesta ja palvella elävää Jumalaa. Siihen liittyen heidän tuli
karttaa aviorikosta ja homosuhteita. Tämän lisäksi heidän piti elättää kaikki syntyneet lapsensa eikä
niitä saanut tappaa ”sillä Kuolematon vihaa jokaista, joka tekee tällaisia syntejä” (3, 762–766). Nyt
siis kielto hylätä lapsia saa merkittävän painoarvon: Se on yksi harvoja asioita, jotka nostetaan esil-
le, kun Israelin usko lähestyy pakanoita.

Ns. ”toinen” Sibylla kirjoitti säkeitään vasta kolmannen jälkeen, ehkä Jeesuksen ai-
koihin. Suhtautuminen pakanoihin on nyt kokonaan toisenlainen. Maailmanhistoria jaetaan kym-
meneen sukupolveen. Juuri ennen maailmanloppua tapahtuu jaottelu, jossa vanhurskaat erotetaan
jumalattomista. Eräs perusteista on tämä

*"Ne jotka saastuttivat itsensä hillittömyydellä tai tahrasivat neitsyytensä salaisella yhdynnällä ja ne jotka
abortoivat kohtunsa hedelmän ja ne jotka säädöksen vastaisesti heittivät sivuun pikkulapsensa ... (Sib.
2,279-282).*

Nyt lainattu kohta puhuu siis siitä, miten maailman lopulla jumalattomat saavat rangaistuksensa ja miten yksi peruste on vastasyntyneiden lasten käsittely. Vastaavanlaisia kohtia on useita, ja melko usein vastasyntyneiden hylkäämiseen liitetään abortti. Nämä kaksi sanotaan hirmuisiksi rikoksiksi, jotka erottavat toisistaan jumalattoman ja vanhurskaan. Myös *Etiopialainen Heenokin kirja* puhuu samasta aiheesta. Teos on koottu useista eri osista ja sen osien ajoittaminen on vaikeaa. Ilmeisesti tämä jakso on kirjoitettu vuoden 100 vaiheilla, ehkä aikaisemminkin:

"Niinä päivinä naiset tulevat raskaiksi, mutta syntiset ihmiset tulevat ottamaan lapset ulos kohdusta ja heittämään heidät pois luotaan. He tulevat myös hylkäämään omat lapsensa ja heittämään heidät imeväisikäisinä ulos. He eivät koskaan palaa heidän luokseen eivätkä sääli rakkaitaan" (1 Hen. 99,5).

Monet muut juutalaiset ja sittemmin myös kristilliset tekstit puhuvat kauhistuttavista rangaistuksista, joita syntisille annetaan kuoleman jälkeen. *Kreikkalainen Esran apokalypsi*, joka on kirjoitettu aikaisintaan vuonna 150 j.Kr. kuvaa rangaistukset yksityiskohtaisesti:

"Ja minä näin naisen riippumassa ja neljä villipetoa imemässä hänen rintojaan. Enkeli sanoi minulle: 'Hän ei antanut maitoaan lapsilleen ja heitti lisäksi lapsensa jokeen'. Ja minä näin kauhean pimeyden ja yön, jossa ei ollut tähtiä eikä kuuta. Eikä siellä ole nuorta eikä vanhaa, ei veljeä veljen seurana, ei äitiä lapsen kanssa eikä vaimoa miehensä kanssa. Minä itkin ja sanoin: 'Voi Herra, Herra, armahda synnintekijöitä!' (5,1-3).

Kokonaan toisenlainen sävylytään mutta yhtä päättäväinen asiasisällöltään on Filon Aleksandreialainen, Josefoksen ja Paavalin ohella merkittävin kreikaksi kirjoittanut juutalainen. Filon kuului kreikkalaisessa Aleksandreiaassa eläneiden juutalaisten eliittiin ja hän oli saanut erinomaisen koulutuksen maailman sivistyksen keskuksessa. Filon tuomitsee laajoissa aihetta käsittelevissä jaksossa ankarasti pikkulasten hylkäämiseen ja pitää sitä murhana. Hänen perusteenaan on ennen muuta yllä mainittu Septuagintan kohta: Jos jo äidin kohdussa olevan sikiön surmaaminen johtaa kuolemanrangaistukseen, sitä suuremmalla syyllä syntyneen lapsen kuolemaan jättäminen on ihmisen tappamista. Filonin laajoihin ja perusteellisiin jaksoihin palataan usein myöhemmin tässä kirjassa.

Filonin sanat heijastelevat varmasti laajemminkin Aleksandreiaassa eläneiden juutalaisten suhtautumista. Sen sijaan kuuluisa historioitsija Josefos kasvoi Palestiinassa. Jerusalemin tuhon jälkeen (v. 70 j.Kr.) hän pyrki puolustamaan Israelin uskoa juutalaisvastaisia hyökkäyksiä vastaan. Esitellessään juutalaisuutta hän kirjoittaa mm. näin:

"Laki määrää elättämään kaikki syntyneet lapset ja kieltää naisia aiheuttamasta keskenmenoja tai jättämättä syntynyttä heitteille. Nainen joka on saatu kiinni tästä katsotaan lapsenmurhaajaksi, koska hän tuhoaa sielun ja vähentää (Israelin) kansaa." (Apionia vastaan 2,202).

Josefos kasvoi Palestiinassa ja hänen näkökulmaansa on tuskin vaikuttanut Septuagintan yllä mainittu tulkinta. Juuri siksi on tärkeää nähdä, että myös hän tuomitsee pikkulasten hylkäämisen ja sanoo sen tyypilliseksi osaksi juutalaista uskoa. Merkittävää on myös huomata, että hän viittaa oikeudellisiin seuraamuksiin: Lapsensa hylännyt nainen katsotaan murhaajaksi.

Valitettavasti meille on säilynyt vain murusia Jeesuksen aikoihin kirjoitetusta rikkaasta juutalaisesta kirjallisuudesta. Muutamit harvat katkelmat paljastavat, miten juutalaiset opettajat opettivat oikeaa tietä omalle kansalleen. Meille on säilynyt pieniä katkelmia moraalin käsikirjoista. Ne ovat myöhempien kristillisten katekismusten edeltäjiä. Jotkut niistä puhuivat myös velvollisuudesta kasvat-
taa kaikki lapset.

Kaksi kristillistä tekstiä, *Barnabaan kirje* ja *Didakhe*, ovat säilyttäneet katkelman juutalaisesta teoksesta, joka on muuten kokonaan kadonnut. Tätä oikean elämän käsikirjaa käytettiin ilmeisesti nimenomaan juutalaisille suuntautuvassa opetuksessa: Ainoa tapa säilyä sulautumatta muiden kansojen keskellä oli jatkuva oikean uskon ja elämän opettaminen. Tämä kadonnut käsikirja on sisältänyt suppean kiellon tehdä aborttia tai jättää pikkulasta heitteille. Palaamme kadonneeseen teokseen kristillisten tekstien kohdalla.

Monin tavoin mielenkiintoisia ovat Jeesuksen aikoihin kreikkalaisen runoilijan Fokylideen nimiin kirjoitetut säkeet. Kuten "Sibyllojen" kohdalla siis kreikkalaisen hahmon taakse kätkeytyi juutalainen kirjoittaja. Nyt ei kyseessä kuitenkaan ole tulevaisuuden luotaaminen, kuten edellä, vaan eettisten ohjeiden antaminen. Useampikin niistä saattaa kosketella lasten hylkäämistä, mutta ainakin yksi:

"Älä anna naisen tappaa syntymätöntä lastaan kohtuunsa äläkä sen syntymän jälkeen heittää sitä koirien ja haaskalintujen saaliiksi" (Pseudo-Fokylides 184-185).

Juutalaisia oikean elämän käsikirjoja on ollut liikkeellä useampiakin. Jokin niistä on päätynyt osaksi Qumranin yhteisön merkittävää tekstiä ja itse asiassa Josefoskin on yllä mainitussa teoksessaan käyttänyt yhtä tai useampaa niistä. Ei ole liian rohkeaa väittää, että lasten hylkääminen on kielletty niissä usein.

Itse asiassa on aika ihmeellistä että rabbiinisen kirjallisuuden varhaisimmat kokoelmat, Mishna ja Tosefta, eivät suoraan kiellä lasten hylkäämistä. Lähempi tarkastelu kuitenkin osoittaa, että näissä kokoelmissa on aiheen kannalta tärkeitä jaksoja. Ne osoittavat, että lasten hylkäämistä ei sallittu, mutta että siihen kuitenkin toisinaan törmättiin.

Merkittävää on, että abortti sallittiin vain äidin hengen ollessa vaarassa. Tähän säädökseen suhtauduttiin hyvin vakavasti ja edellytettiin, että päätös tehdään oikeusistuimessa. Tämän

lisäksi säädettiin tarkoin synnytyksen vaihe, jonka jälkeen lasta ei enää saanut surmata edes äidin hengen pelastamiseksi. Tästä näkökulmasta käsin on vaikea ajatella, että elävän lapsen surmaaminen tai heitteillejätö olisi ollut yhtään sen enemmän sallittua.

Juutalaiset tekstit kertovat useinkin vammaisista ihmisistä, joiden vammat ovat olleet nähtävissä syntymästä lähtien. Tosin on epävarmaa, pystyivätkö esim. sokeana syntyneen (vrt. *Joh. 9*) lapsen vanhemmat toteamaan näkövamman jo tuolloin. Sen sijaan keskokset mainitaan toisinaan, ja vielä useammin ihmiset, joiden sukupuoli oli tuon ajan ihmisille epäselvä. Rabbiiniset kirjoitukset sisältävät useita ohjeita siitä, miten heidän kanssaan piti menetellä, kun he olivat varttuneet aikuisiksi. Myös Jeesus mainitsee heitä Matteuksen 19. luvussa (19:12). Vaikka kreikkalaisten ja roomalaisten parissa tehtiin toisin, nämä lapset saivat elää, vaikka vammat olivat selvästi nähtävissä.

Juutalaiset varjelivat tarkoin, ettei kansaan sekaantunut vieraita aineksia. Sekavioliitot oli kielletty ja niistä syntyneet lapset kuuluivat kansan alimpaan yhteiskuntaluokkaan. Mutta entä löytölapset? Kuuluivatko he ollenkaan Israeliin? Rabbit antoivat erilaisia vastauksia. Joidenkin mukaan ratkaisevaa oli, millaisessa kaupungissa lapsi syntyi. Jos enemmistö oli juutalaisia, lapsikin oli juutalainen; jos enemmistö pakanoita, lapsikin oli pakana. Vaikutusvaltaisen rabbi Juudan sanomana tallennettiin kuitenkin tiukempaa ohjetta:

"Jos kaupungissa on yksikin pakanakansaan kuuluva nainen tai palvelijatar, on syytä epäillä että hän on hylännyt lapsen" (Tosefta, Makh. 1,8).

Rabbi Juuda ei siis pitänyt mahdollisena, että juutalainen nainen syyllistyy oman lapsensa hylkäämiseen. Muut opettajat näyttävät suhtautuneen asiaan hieman realistisemmin: Tapa oli ilmeisesti kielletty, mutta sitä esiintyi joskus. Me emme pysty enää sanomaan, kuinka usein näin kävi. Myöhemmän kehityksen kannalta tärkeää on nähdä, että juutalaiset opettajat pyrkivät voimakkaasti siihen, ettei niin olisi käynyt koskaan.

Monet juutalaiset tekstit puhuvat siis pikkulasten hylkäämisestä. Ne torjuvat tavan usein ja jyrkästi. Nämä tekstit on useimmiten unohdettu, ja turhaan. Ne kertovat selvästi, miten kristityt seurasivat opetuksessaan edeltäjiään.

"Älä tapa lasta kun se on syntynyt..." – kristillisiä tekstejä

Ensimmäiset kristityt ottivat varhain kantaa pikkulasten hylkäämiseen. Tosin Uusi testamentti ei sisällä yhtään varmasti asiaa käsittelevää kohtaa, vaikka *Ef. 6:4* saattaa viitata siihen:

"Ja te isät, älkää herättäkö lapsissanne vihaa, vaan kasvattakaa ja ojentakaa heitä Herran tahdon mukaan."

Tässä käytetty sana ei viittaa kasvattamiseen henkisessä merkityksessä, vaan yksinkertaisesti lapsen elättämiseen, isoksi kasvattamiseen. Siinä ympäristössä, missä oman lapsen ottaminen kasvatettavaksi ei ollut itsestään selvyyttä, Efesolaiskirjeen sanat saatettiin lukea myös näin.

Joka tapauksessa asiaa käsitteleviä ohjeita alettiin antaa varsin pian. Varhaisimmat tekstit paljastavat myös, että kirjoittajat tukeutuivat voimakkaasti juutalaiseen perinteeseen.

Barnabaan kirje, joka on kirjoitettu Egyptissä vuoden pian vuoden 100 jälkeen, kuvaa, miten ihmiselle on tarjolla kaksi tietä, valon tie ja pimeyden tie. Tässä yhteydessä lasten hylkääminen esiintyy peräti kahdesti. Valon tietä kulkeva saa seuraavia ohjeita.

"Älä surmaa lasta lähdeämällä, äläkä tapa lasta kun se on syntynyt" (Barn. 19,5).

Vastaavasti pimeyden tietä kulkevan askeleita kuvataan näin:

"Heillä ei ole tietoaakaan hiljaisuudesta ja kärsivällisyydestä, he rakastavat turhuutta, tavoittelevat korvausta, eivät armahda köyhää, eivät näe vaivaa vaivanalaisen hyväksi, ovat kerkeitä panettelemaan, eivät tunne Luojaansa, he ovat lastenmurhaajia, Jumalan luomistyön tuhojia ..." (Barn. 20,2).

Kun vuonna 1873 löydettiin aiemmin tuntematon kirjoitus, *Apostolien opetus (Didakhe)*, tutkijat huomasivat varsin pian, että myös se sisältää opetuksen kahdesta tiestä. Myös lasten hylkäämistä käsittelevät kohdat ovat hyvin saman tapaisia:

"Älä tapa, älä tee aviorikosta, älä harjoita noituutta, älä sekoitele myrkkyjä, älä surmaa lasta lähdeämällä äläkä tapa sitä kun se on syntynyt" (Did 2,2).

"... he rakastavat turhuutta, tavoittelevat korvausta, eivät armahda köyhää, eivät näe vaivaa vaivanalaisen hyväksi, eivät tunne Luojaansa; he ovat lastenmurhaajia, Jumalan luomistyön tuhojia ..." (Did 5,2).

Kahden varhaiskristillisen teoksen ilmevä samanlaisuus ulottuu tälläkin kohdalla sanamuotoihin asti. Vilkkaan keskustelun jälkeen tutkijat päätyivät varsin pian käsitykseen, joka on vallalla nykyäänkin. Kumpikaan teoksista ei ole käyttänyt suoraan toista, vaan molemmat ovat käyttäneet yhteis-

tä lähettä. Tämä lähde on ollut juutalainen, meiltä kadonnut teos, joka on ollut valitun kansan sisäisessä käytössä, ei ulospäin suuntautuvassa lähetystyössä kuten aiemmin luultiin. *Barnabaan kirje* sisältää kirpeää juutalaisten kritiikkiä, mutta se ei estänyt kirjoittajaa käyttämästä paikoin sanasta sanaan juutalaista opetusta. *Didakhe*, joka on kirjoitettu ehkä 110-120 Syyriassa tai Palestiinassa, käyttää kahden tien kirjaa kastekatekismuksena. Välittömästi nimittäin tämän kahden tien jakson (1-6) jälkeen viitataan kasteeseen (7:1), joka suoritetaan sen jälkeen kun kaikki edellä mainittu on kerrottu. Näin siis kristinusko otti kodistaan juutalaisuudesta mukaansa kiellon jättää pikkulapsia heitteille.

Myös muutamat muut lasten hylkäämisen kieltävät tekstit ovat varhaisia. Meillä on vain katkelmia Pietarin nimiin kirjoitetusta apokalypsista. Kahdesta katkelmasta v. 1910 löydetty etiopiankielinen teksti vastaa ilmeisesti tarkemmin välillä 100-180 kirjoitettua alkutekstiä. Siinä opetuslapset esittävät Herralle kysymyksiä viimeisistä tapahtumista. Vastauksiin kuuluu myös selvitys siitä, millaisia rangaistuksia eri synteihin syyllistyneet saavat kuoleman jälkeen. Yksi ankaaraan rangaistukseen johtava synty on abortti, mutta tämän jälkeen seuraa meidän käsittelemäämme aiheeseen liittyvä katkelma:

"Heidän yläpuolellaan seisoi toisia miehiä ja naisia alastomina. Heidän lapsensa olivat ihanassa paikassa heitä vastapäätä. Nämä lapset huutavat Jumalan puoleen ja kutsuvat häntä avukseen vanhempiaan vastaan: 'Nämä halveksivat meitä ja kirosivat meidät! He loukkasivat sinun käskyäsi ja antoivat meidän kuolla. He kirosivat enkelin, joka muovasi meidät ja jättivät meidät heitteilel. He eivät sallineet meille sitä valoa, jonka sinä olet antanut kaikille!' Heidän äitiensä maito valui heidän rinnostaan, tuli tahmeaksi ja pahanhajuiseksi. Tässä paikassa on lihaa syöviä eläimiä, ja ne tulevat sisälle ja menevät ulos. Näitä naisia rankaistaan iankaikkisesti ja samoin heidän aviomiehiään. He nimittäin luopuivat Jumalan laista, kun he tappoivat omat lapsensa. Lapset sen sijaan annetaan enkeli Temlakoksen haltuun. Heidän tappajiaan rankaistaan iankaikkisesti, koska Jumala vaatii niin" (8: 1-10).

Pietarin apokalypsi on ollut ilmeisen paljon luettu ja vaikutusvaltainen teos, koska siihen viittaa myös Klemens Aleksandrialainen ja meille säilyneet katkelmat on kirjoitettu eri kielillä. Teos liittyy juutalaiseen perinteeseen, jossa kerrottiin paljon kuoleman ja viimeisen tuomion jälkeisistä tapahtumista.

Toisen vuosisadan lopulla kristityt joutuivat yhä kasvavan paineen eteen. Erityisesti korttelitasolla eli viha kristittyjä vastaan ja toisinaan väkijoukko ylti väkivaltaisuuksiin ja murhatoihin. Vaikeassa tilanteessa esiin nousi korkeasti koulutettuja kristittyjä, apologetteja, jotka osoittivat sanansa ennen muuta kreikkalaiselle ja roomalaiselle sivistyneistölle ja johtavalle luokalle ja pyrkivät osoittamaan kristityt kunnon kansalaisiksi. Tässä yhteydessä myös pikkulasten hylkääminen nousee usein esille.

"Älä tapa lasta kun se on syntynyt..." – kristillisiä tekstejä

Ensimmäinen apologeetti, kristinuskon puolustaja oli Justinos, jota kutsutaan kun-
niamimellä Justinos Marttyyri hänen todennäköisesti välillä 163-167 tapahtuneen marttyyrikuole-
mansa vuoksi. Hänen teoksensa *Kristinuskon puolustus* ensimmäinen osa syntyi n. v. 156, jolloin
Smyrnan vanha piispa Polykarpos oli juuri poltettu elävältä. Kristittyjä oli syytetty siitä, että he söi-
vät kokoontumisissaan pikkulapsia. Väite oli kreikkalaisessa maailmassa ikivanha ja sitä oli käytet-
ty jo juutalaisia vastaan. Sama syytös kohdistui uskonnollisessa propagandassa milloin mihinkin
ryhmään. Nyt se kohdistui kristittyihin ja oli erityisen vaarallinen, koska sitä oli käyttänyt niinkin
vaikutusvaltainen mies kuin keisari Marcus Antoniuksen vahva tukija Fronto. Muutamia vuosi-
kymmeniä myöhemmin karthagolaisiin pappeihin kohdistettiin samoja syytöksiä ja ne johtivat hei-
dän ristiinnaulitsemiseensa. Kyse oli siis hengenvaarallisesta hyökkäyksestä. Justinoksen puolustus
oli vastahyökkäys:

*"Meitä on kielletty vainoamasta ketään ja olematta jumalaton ketään kohtaan. Siksi meille on myös opetet-
tu, että on väärin jättää syntynyt lapsi heitteille. Ensiksikin näemme, miten melkein kaikki, niin tytöt kuin
pojatkin, kasvatetaan prostituoiduiksi. Sanotaan että ennen kasvatettiin paljon nautoja, vuohia, lampaita
ja hevosia, mutta nyt lapsia tätä häpeällistä käyttöä varten. Kaikkien kansojen parissa kokoontuu naisia,
hermafroditteja ja salaa pahettansa harjoittavia tällaisiin menoihin. Ja te vielä otatte palkkaa, maksuja ja
veroja näiltä, jotka teidän pitäisi poistaa maailmasta! Joka käyttää näitä jumalattomia ja törkeitä ja hillit-
tömiä palveluja, saattaa sattumalta yhtyä omaan lapseensa, sukulaiseensa tai veljeensä" (Apol. 1,27).*

Justinos pyrkii teoksessaan kaikin keinoin osoittamaan kristityt ihanteelliseksi joukoksi, jossa väi-
tettyjä hirmutekoja ei mitenkään voi esiintyä. Yksi keino on muistuttaa siitä, että kreikkalaisten ja
roomalaisten parissa oli tapana jättää ei-toivotut lapset heitteille. Kristityt eivät sitä sallineet – miten
he sitten olisivat voineet syödä lapsiaan?

Justinoksen kuoleman jälkeen muut jatkoivat hänen työtään. Athenagoras kirjoitti
oman teoksensa välillä 176-180 ja osoitti sen keisareille, Marcus Aureliukselle ja Commodukselle.
Justinoksen tavoin myös Athenagoras oli sivistynyt mies, joka osasi puhua oppineiden ihmisten
kieltä puolustaessaan kristinuskkoa. Hän kirjoittaa myös lasten hylkäämisestä:

*"Me myös sanomme abortin tekijän tekävän murhan ja tekävän siitä tilin Jumalalle. Mitä järkeä on siis
väittää meidän surmaavan ihmisiä? Eihän sama ihminen voi sanoa että kohdussa oleva on elävä olento ja
että Jumala välittää hänestä, ja sitten tappaa syntynyttä lasta. Ei sama ihminen voi tuomita lapsen heitteil-
lejättöösanoen niin tekvien tappavan lapsensa, mutta sitten tappaakin lastansa kun sitä on imetty. Pään-
vastoin, me pysymme kaikissa näissä asioissa johdonmukaisina ja samanlaisina. Olemme sanan palvelijoi-
ta emmekä sen isäntiä" (Athenag. Suppl. 35,6).*

On helppo nähdä, miten katkelman taustalla on sama syytös, johon Justinoskin vastasi. Athanago-
raan vastauskin on samansävyinen: Joukossa, jossa abortin tehnyttä naista pidetään murhaajana ja

jossa lasten heitteille jättämistä pidetään pahana rikoksena, on mahdotonta tehdä murhaa. Athenagoraan kuvaus kristityistä ei siis ole historiallinen ja tarkka, vaan hänen tarkoituksenaan on puolustaa korttelitason vainoissa kärsiviä kristittyjä vetoamalla keisariin ja laajemminkin yläluokkaan.

Sivistyneistöön vetoaa myös meille tuntemattoman kirjoittajan kirje jollekin kristinuskosta kiinnostuneelle Diognetos-nimiselle miehelle (*Kirje Diognetokselle*). Myös tämä vuoden 176 vaiheilla kirjoitettu teos esittelee kristityt hyvin ihanteellisessa valossa. Yksi osa tätä esittelyä on kristillinen perhe-elämä:

"Jokainen vieras maa on heidän isänmaansa, mutta jokainen isänmaa on heille vieras. He solmivat avioliittoja niin kuin kaikki muutkin, mutta he eivät pane heitteille näitä, kun ne syntyvät. Heidän pöytänsä on avoin kenelle vain, mutta ei heidän aviovuoteensa (Diogn. 5.5-7).

Mielenkiintoista on, että kristinuskoa esiteltäessä lasten hylkääminen nousee taas esille. Kristityt elävät tavallista perhe-elämää niin kuin muutkin ihmiset, kuitenkin sillä poikkeuksella että he ovat avioliitossaan uskollisia eivätkä hylkää pikkulapsiaan. Apologeettisessa perinteessä tapa saa siis melkoisen painoarvon.

Kaikista apologeeteista rajuin ja kiivain oli Pohjois-Afrikassa kasvanut Tertullianus, ensimmäinen latinaksi kirjoittanut uskon puolustaja. Hän kirjoitti kaksi kristinuskon puolustusta vuoden 200 vaiheilla. Kohtia on syytä lainata laajasti:

"Mutta kuten sanoin, yhdessä mielessä meitä voi verrata toisiimme. Jos me olemme lastenmurhaajia yhdellä tavalla, toisella tavalla olette tekin. Kun te tapatte syntyneet lapsenne, teitä kieltävät siitä lait. Kuitenkaan mitään muita lakeja ei rikota samalla tavalla rankaisematta, turvallisin mielin ja kaikkien tietten. Mutta kai on kyseessä eri asia, kun te ette tapa lapsianne uskonnollisessa palveluksessa ettekä veitsellä? Ei, vaan te olette julmempia, kun asetatte lapsen alttiiksi pakkaselle, nälälle ja pedoille tai panette kärsimään kauemmin kun veitsestä silloin kun hukutatte lapsenne?" (Ad nat. 1,15,3-8).

Nyt siis kieli on muuttunut kreikasta latinaksi, mutta muuten perustelut ovat hyvinkin tuttuja. Tertullianuksen vastahyökkäyksen sävy ei todellakaan ole sovitteleva. Hän torjuu syytöksen, että kristityt syövät lapsiaan, mutta ei malta olla virnuilematta sillä, että juuri näin toimi kreikkalaisessa jumaltarustossa itse Kronos (=Saturnus), kaikkien jumalien isä. Tertullianus palaa aiheeseen toisessa apologiassaan (*Kristinuskon puolustus*), jonka hän kirjoitti hieman myöhemmin:

"Mutta lasten tappamisen kohdalla ei ole väliä sillä, tapahtuuko se pyhissä menoissa vai harkinnan tuloksena, kunhan vain kyseessä on ihmisen surmaaminen. Siksi käänny nyt tavallisen kansan puoleen. Ympäriini seisoo väkeä, joka vaatii kristittyjen verta, ja lisäksi oikeamielisiä ja meitä kohtaan ankaria päättäjiä. Monenko omaatuntoa mahdan tölväistä, kun muistutan, että he tappavat heille syntyneitä lapsia? Jos surmaamisen tavalla on väliä, olette toisinaan julmempia ja otatte lasten hengen pois hukuttamalla ja toi-

"Älä tapa lasta kun se on syntynyt..." – kristillisiä tekstejä

sinaan jätätte heidät pakkasen, nälän ja koirien armoille. Varttuneemmat ovat yleensä pyytäneet saada kuolla miekkaan. Mutta meille on ihmisen tappaminen kerta kaikkiaan kielletty eikä siksi ole lupa tappaa kohdussa syntynsä saanutta sikiötäkään, kunhan veri siinä virtaa. On vain joudutettava ihmisen tappamista jos ei anneta hänen syntyä. Ei ole väliä sammuttaako syntyneen ihmishengen vai estääkö syntymästä. Se on ihminen, josta tulisi ihminen. Onhan kaikki hedelmäkin olemassa jo sen siemenessä" (Apol. 9,6-8).

Tertullianuksen tekstille on yleensäkin tyypillistä ehdottomuus ja kiihkeys. Vaikka hän pyrkii osoittamaan, miten tavallista elämää kristityt elivät, hän ei todellisuudessa juuri näytä jättäneen tilaa normaalille kreikkalais-roomalaiselle elämäntavalle. Hänen suhtautumisensa avioliittoon on kaiken kaikkiaan ennemminkin kielteinen. Tertullianuksen asenne johtikin hänet lopulta montanolaisuuteen (v. 213 alkaen); kristilliseen liikkeeseen, jossa radikaalit linjaukset liittyivät profetallisiin näkyihin.

Sävyltään hieman toisenlainen on Minucius Felixin apologia. Tertullianus, niin hyvin koulutettu kuin olikin, vaati hylkäämään koko kreikkalais-roomalaisen sivistyksen ja hänen taisteluhuutonsa oli "Mitä tekemistä Jerusalemilla on Ateenan kanssa!" Sen sijaan Minucius seuraa Platonin jalanjälkiä ja laittaa kolme hyvää ystävää keskustelemaan kristinuskosta. Ensimmäinen ystävyksistä hyökkää ankarasti kristinuskoa vastaan. Toinen puolustaa sitä, ja esille nousee totta kai myös lasten hylkääminen:

"Aivan syystä teidän parissanne aina moititaan inestii, mutta aina se sallitaan. Te raukat nimittäin voitte joutua kiellettyihin suhteisiin tietämättännekin. Te syydätte Venustanne sinne ja tänne, kylvätte lapsia tuolla ja täällä. Kun te usein jätätte kotona syntyneitäkin toisten armoille, te välttämättä törmäätte myös omiinne ja sekaannutte omiin lapsiinne. Näin te sommittelette inestiiä käsittelevän tragedian, vaikka itsette sitä tiedäkään. Me sen sijaan emme osoita häveliäisyyttämme kasvoillamme vaan mielellämme. Me olemme mielellämme yhden ainoan avioliiton kahleissa. Kun tahdomme lapsia, meillä on vain yksi ainoa nainen tai ei ainuttakaan" (Min. Fel. 31,4).

Ystävän puolustuspuhe on tässä vaiheessa jo hyvin perinteinen: Kristitty puolustautuu syytöksiä vastaan hyökkäämällä. Todellisia pahantekijöitä eivät ole kristityt, vaan omia lapsiaan hylkäävät pakanat, jotka lisäksi syyllistyvät tietämättään inestiin.

Sävyltään kovin toisenlainen on Klemens Aleksandrialaisen teksti, joka on suunnattu ennen muuta Kirkon sisäpuolelle. Neuvoessaan kristityille oikeaa elämäntapaa hän puhuu useaan kertaan myös lasten hylkäämisestä. Edeltäjiensä tavoin hän viittaa inestin mahdollisuuteen, kun pakanat hylkäävät lapsiansa ja käyvät sitten ilotaloissa (*Paed.* 3,3,21). Hän myös arvostelee ihmisiä, jotka eivät ota huostaansa orpolapsia ja hylkäävät kodissaankin syntyneet lapset, mutta näkevät vaivaa lemmikkieläintensä vuoksi (*Paed.* 3,4). Tapaa moittiessaan hän vetoaa armolliseen Mooseksen lakiin, joka kieltää erottamasta kotieläinten jälkeläisiä emästään ennen kuin imettäminen on päättynyt (*2. Moos.*

22:27). Ihmiset tekevät toisin ja heittävät omat lapsensa armottomasti ulos. Sellaisilla ihmisillä ei Klemensin mukaan ole moraalista oikeutta mennä naimisiin ollenkaan, koska he ryhtyvät omien lastensa murhaajiksi. (*Strom.* 2,18,92-93).

Paavalin apokalypsi kirjoitettiin Paavalin nimiin ilmeisesti Egyptissä vuoden 250 vaiheilla. Tässä tekstissä "Paavali" näkee niitä rangaistuksia, joita jumalattomat saavat ikuisessa piinassaan kuoleman jälkeen. Rangaistustaan kärsivät myös lapsensa hylänneet:

"Minä huokailin, itkin ja sanoin: 'Keitä ovat nämä miehet ja naiset, jotka on ripustettu tuleen kärsimään rangaistuksestaan?' Hän vastasi minulle: 'Nämä naiset ovat turmelleet Jumalan kuvan synnyttäessään lapsiaan, ja nämä ovat ne miehet, jotka makasivat heidän kanssaan.' Heidän lapsensa rukoilivat Herraa, Jumalaa, ja rangaistusta toteuttavia enkeleistä ja sanoivat: 'Kirottu olkoon se hetki meidän vanhemmillemme, sillä he turmelivat Jumalan kuvan. He olivat Jumalan omia mutta eivät kunnioittaneet hänen käskyjään. He heittivät meidät koirien ruuaksi ja sikojen tallattavaksi ja toisia he heittivät jokeen.' Mutta heidän lapsensa annettiin niiden Tartaroksen enkelien haltuun, joiden tehtävänä on vastata rangaistuksista. Enkelit johtavat heidät avarille ja ihanille paikoille, mutta heidän isiään ja äitejään kiduttaa ikuinen rangaistus" (Visio Pauli 40).

Tekstin juuret ovat selvästi juutalaiset, mutta myös kristilliset tekstit olivat jo ehtineet kuvata samoja rangaistuksia. Hylätyt lapset syyttävät julmia vanhempiaan Jumalan ja enkelien edessä. Eri enkeleillä on juutalaisen uskon mukaisesti erilaisia tehtäviä. Jotkut tekstit esittävät enkelin lapsen suoje-lusenkeliksi, toinen kertoo miten enkeli osallistuu Jumalan luomistekoon, kolmas, kuten tämä, kertoo enkelistä jonka tehtävä on rankaista syntistä kuoleman jälkeen.

Seuraavissa kahdessa tekstissä tulevat jo näkyviin kristinuskon piirissä puhaltaneet uudet tuulet. Suuri oppinut Origenes vastasi vuoden 248 vaiheilla Kelsoksen jo 70 vuotta aiemmin teoksessaan *Kristittyjä vastaan* esittämään arvosteluun. Yksi Kelsoksen ehdotuksista oli, että kristittyjen piti lähteä tästä elämästä mahdollisimman nopeasti ja jälkeläisiä jättämättä, jos he kerran eivät tahtoneet palvella samoja jumalia kuin muut. Origeneen vastaus oli, ettei oman elämän päättäminen ollut kristittyjen vapaassa harkintavallassa oleva ratkaisu, ja jatkaa:

"Mutta Jumala on sallinut meidän avioitua, koska kaikille ei sovellu korkeampi eli täydellisen pyhä elämänmuoto. Lisäksi Jumala tahtoo että elätämme kaikki lapset emmekä tapa yhtään jälkeläistä, jotka hänen kaitselmuksensa on meille antanut" (Kelsosta vastaan 8,55).

Vastaava ajattelutapa tulee näkyviin ilmeisesti juuri ennen vainojen päättymistä kirjoittaneen Metodioskin tekstissä. Hänen teoksensa nimi on *Symposion*, kuten Platoninkin kuuluisan dialogin, ja Metodioskin antaa keskustelijoiden etsiä totuutta Platonin tyyliin. Nyt keskustelijat ovat kuitenkin nuoria naisia eikä keskustelun aihe oli Platonin tavoin rakkaus (*eros*), vaan pyhyys (*hagneia*). Me-

todios ylistää neitsyyttä ja hänen mukaansa avioliitto on vain yksi vaihe ihmiskunnan askel askeleelta etenevässä kehityksessä. Aikanaan ihmiset ymmärsivät luopua sisarusavioliitoista, sitten moniavioisuudesta ja lopulta Kristus opetti, että neitsyys on avioliittoa parempi elämänmuoto. Siitä huolimatta Jumala edelleen muovaa ihmisen hänen äitinsä kohdussa ja siksi on raskas synty hylätä vastasyntynyt lapsi, oli hän syntynyt avioliiton sisäpuolella tai ulkopuolella. Näin hylätyt lapset annetaan heitä varjelevien enkelien haltuun ja he tulevat kerran Kristuksen valtaistuimen edessä syyttämään omia vanhempiaan (*Symposium* 2,6,45).

Kristittyjen tilanne muuttui dramaattisesti sen jälkeen kun Konstantinuksen aikana kristinuskosta tuli sallittu uskonto. Vaikeuksia se ei toki poistanut, sillä uuden tilanteen tuomat haasteet osoittautuivat pian huomattaviksi. Pienempien ja tiiviiden yhteisöjen tilalle tuli nyt toiminta laajempien ihmisryhmien keskellä, joita kristinuskon sanoma puhutteli. Tässä tilanteessa myös lasten hylkääminen nousi esille sekä idän että lännen kirkossa.

Idän kirkon suurimpiin opettajiin lukeutui Basileios Suuri, joka oli yksi varakkaan perheen kymmenestä lapsesta. Hänen toimintaansa hallitsi kaiken kaikkiaan voimakas sosiaalinen vastuu. Tätä vastuuta heijastelee myös hänen Jumalan kuuden päivän luomistyötä käsittelevä teoksensa, jossa hän asettaa linnut ihmisten esikuviksi. Haikarat pitävät hänen mukaansa kauniisti huolta omista vanhukistaan. Petolintu, josta Basileios käyttää sanaa *fene* (valitettavasti emme voi määrittää lajia), ei salli pienokaistensa joutua hukkaan, vaan pitää niistä huolta toisin kuin jotkut muut petolinnut:

"Mutta sanotaan, että fene ei anna sen tuhoutua, vaan vie sen mukanaan ja hoitaa omien pienokaistensa kanssa. Sellaisia ovat vanhemmat jotka köyhyyteen vedoten hylkäävät lapsensa, vaikka heidän pitäisi antaa heille elämäntarpeet tasapuolisesti ja ketään suosimatta. Varokaa matkimasta koukkunokkaisia lintuja. Kun ne huomaavat poikastensa olevat lentokykyisiä, ne heittävät ne ilmaan ja työntävät niitä siivillään välittämättä ollenkaan pitää huolta niistä" (*Hexaem.* 8,6, (PG 29,177-180).

Jokainen Basileioksen kirjoittama rivi oli painoarvoltaan merkittävä Kirkon myöhemmässä elämässä. Erityisesti tämä koskee kirjeitä, joita myöhemmin kutsuttiin kanonisiksi. Yksi niistä kertoo, miten kirkkokurin tulee käsitellä eri rikkomuksiin syyllistyneitä seurakuntalaisia, ja ottaa puheeksi myös vastasyntyneen lapsensa hylänneet naiset:

"Jos nainen on synnyttänyt lapsen ja hylännyt sen tielle, hänet on tuomittava kuin murhasta, jos hänellä oli mahdollisuus pelastaa se eikä hän sitä käyttänyt, tai jos hän yritti teollaan salata tekemänsä synnin. Jos hänellä ei kuitenkaan ollut mahdollisuutta pitää lapsesta huolta ja lapsi kuolee hylkäämiseen ja välttämättömän hoidon puutteen, naiselle on annettava hänen tekonsa anteeksi. (Ep. 217,52 PG 32,796, ks myös Ep. 199,33 PG 32,728)

Lapsensa heitteille jättänyttä ihmistä käsketään siis kohtelemaan murhaajana. Se merkitsi, että paluu sakramentin yhteyteen oli hyvin hidas. Harkitun murhan tehnyttä käsiteltiin seuraavalla tavalla:

"Älä tapa lasta kun se on syntynyt..." – kristillisiä tekstejä

"Neljä vuotta hänen tulee itkeä ja seistä kirkon ulkopuolella ... neljän vuoden jälkeen hänet lasketaan kirkkoon niiden mukana, joilla on oikeus kuunnella ja viiden vuoden ajan hän lähtee kirkosta yhdessä heidän kanssaan. Seitsemän vuoden ajan hän lähtee ulos yhdessä polvistujien kanssa ja rukoilee. Neljän vuoden ajan hän saa seistä uskovien joukossa, mutta ei saa vielä ehtoollista."

Tahattomaan tappoon syyllistynyt kärsi tuomiotaan vain kymmenen vuotta, mutta nyt ilmeisesti teko rinnastetaan harkittuun murhaan. Mielenkiintoista on huomata, että vuoden 369 kovan nälänhädän nähnyt Basileios ottaa ensimmäisenä kirkkoisänä huomioon, etteivät kaikki vanhemmat yksinkertaisesti pystyneet elättämään kaikkia lapsiaan. Sellaisessa tilanteessa ei naista saanut syyttää lapsen heitteillejätöstä.

Muutkin idän kirkkoisät, kuten Gregorius Nyssalainen ja Johannes Khrysostomos mainitsevat ja tuomitsevat lyhyesti lastenhylkäämisen. Kuitenkin nimenomaan Basileioksen laajat katkelmat olivat myöhemmälle kehitykselle ratkaisevan tärkeitä.

Lännen isistä merkittävän puheenvuoron aiheesta käytti Pohjois-Afrikasta kotoisin ollut Laktantius, joka kirjoitti teoksensa *Divinae institutiones* vainojen loppuvaiheessa ja osin jo niiden jälkeen. Teos pyrkii olemaan ensimmäinen kristillisen teologian summa. Kuudennessa kirjassa hän ottaa laajasti puheeksi lasten heitteille jätön:

Siksi ei kukaan saa luulla senkään olevan oikein, että vastasyntyneet kuristetaan. Se on kai kaikista rikoksista kauhein, sillä Jumala on puhaltanut ihmiseen hengen elämäksi, ei kuolemaksi. Ja kuitenkin ihmiset, tosin ilman että rikoksen aiheuttama veri tahraa heidän kätensä, kieltävät vielä aivan pieniltä ja avuttomilta valon, jota he eivät ole heille itse antaneet. Odottaako kukaan, että toisen verta säälii se, joka ei sääli edes omaansa? Ilman mitään epäilyksen häivääkään nämä ihmiset ovat rikollisia ja jumalattomia. Entä sitten ne, jotka väärä uskonnollisuus saa hylkäämään lapsensa? Ei kai kukaan voi pitää syyttöminä niitä, jotka viskaavat omat jälkeläisensä koirien saaliiksi ja sikäli kuin heistä riippuu, tappavat ne julmemmin kuin kuristamalla? Aivan varmasti on jumalaton se, joka jättää kaiken toisten ihmisten sääliväisyyden varaan. Vaikka sellaiselle kävisikin tahtonsa mukaisesti eli että joku toinen elättää hänen lapsensa, hän varmaan saattaa oman verenperintönsä vietäväksi joko orjuuteen tai ilotaloon. Kuka ei ymmärrä ja kuka ei tiedä, mitä erehdys voi aiheuttaa ja usein aiheuttaakin molemmille sukupuolille? Sen tekee selväksi jo Oidipuksen kohtalo, joka kietoi hänet kaksinkertaiseen rikokseen. On siis yhtä kauhean väärin hylätä lapsensa kuin tappaa se. Mutta nämä murhamiehet valittavat rahapulaansa ja sanovat tekosyyksi sen, etteivät he kykene elättämään useampia lapsia. Ikäänkuin rahavarat olisivat niiden haltijoiden hallussa ja niinkuin Jumala ei joka päivä tekisi rikkaista köyhiä ja köyhistä rikkaita! Jos siis joku ei köyhyytensä takia kykene elättämään lapsia, on parempi että hän jättää kokonaan vaimonsa luokse menemisen kuin se, että hän rikollisin käsin tuhoaa Jumalan työn. (Lact. Inst. 6,20).

Divinae institutiones on suunnattu ei-kristilliselle lukijakunnalle. Kuudennen kirjan mukaan, joka julkaistiin juuri ennen vainojen päättymistä v. 311, ihmisellä tulee olla kaksi tärkeää asennetta, nimittäin Jumalaan kohdistuva *religio* ja ihmisiin kohdistuva *humanitas*. Nyt lainattu laaja katkelma

"Älä tapa lasta kun se on syntynyt..." – kristillisiä tekstejä

on hyvä esimerkki tästä ajattelutavasta. Juuri ennen hyvin perinteisesti perustelevaa jaksoa Laktantius on tuominut gladiatorinäytökset, mutta myös kuolemantuomion. Hän tiivistää sanottavansa kuvaamalla ihmisen arvoa:

" Siksi tämän Jumalan käskyn (sc. "Älä tapa") kohdalla ei ole olemassa kerta kaikkiaan mitään poikkeusta. Ihmisen tappaminen on aina jumalatonta, sillä Jumalan tahdosta ihminen on korkeasti pyhä eläin (sacrosanctum animal)."

Vainojen päättymisen jälkeen Konstantinus kutsui Laktantiuksen poikansa Crispuksen opettajaksi v. 317. Näin Laktantiuksesta tuli ensimmäinen kirkkoisä, jolla oli mahdollisuus uudessa tilanteessa astua vallan keskuksen välittömään läheisyyteen.

Basileioksen *Hexaameron* teki suuren vaikutuksen moniin, muun muassa Milanon piispaan Ambrosiukseseen (339-397). Myös hän käytti lintuja esimerkkinä opettaakseen ihmisille oikeaa elämää. Linnut osoittavat hänen mukaansa vieraanvaraisuutta ja huolehtivat vanhemmistaan ja jälkeläisistään. Ihmiset saattavat menetellä toisin:

"Toisaalta naispuoliset ihmiset jättävät nopeasti imettämättä nekin lapset, joita he rakastavat, tai varakkaammat naiset eivät imetä ollenkaan, Hyvin köyhät hylkäävät lapsensa ja kiistävät niiden olevan omiaan, kun ne löydetään. Myös varakkaat kieltävät oman kohtunsa hedelmän, ettei heidän perintönsä pirstoutuisi moneen osaan. He myös sammuttavat tappavin ainein kohtunsa hedelmän vielä sen ollessa ihmisen sisäpuolella. Näin elämä otetaan lapselta pois ennen kuin se on edes saatu" (Hexaem. 5,18,58; PL 14,231).

Basileioksen tapaan Ambrosiuskin puhuu tässä muistakin asioista kuin lasten hylkäämisestä, kuten lasten tasa-arvoisesta kohtelusta silloin kun perintöä jaetaan. Sanat kohdistuvat kuitenkin myös siihen "äärimmäiseen julmuuteen, jota osoitamme hylätessämme lapsiamme" (*Hexaem.* 5,18,61).

Augustinuksen (354-430) kirjoittaessa teoksiaan lasten hylkääminen oli ollut jo kauan kielletty maallisella lailla. Siitä huolimatta sitä esiintyi, eikä Augustinus jätä omaa käsitystään arvailujen varaan. Hän torjuu selkein sanoin ehkäisyn, abortin ja lasten heitteille jätön. Viimeksi mainittua tapaa hän pitää raskaana syntinä. Hän ei enää näe tarpeelliseksi perustella kantaansa laajasti, vaan ilmaisee sen ohimennen

"Joskus, kun vanhemmat ovat julmasti hylänneet lapsensa ..."

"Niin että he jättävät heitteille lapsensa, jotka syntyvät heille vastoin heidän tahtoaan ... ja ilmisevä julmuus on suurempi kuin salainen törkeä synti ..." (Nupt. 1,17).

"Älä tapa lasta kun se on syntynyt..." – kristillisiä tekstejä

Augustinus ottaa teoksissaan laajasti kantaa perhe-elämän moraalisiin kysymyksiin. Basileios oli auktoriteetti idässä, Augustinus lännessä. Näiden kahden suuren opettajan merkitystä keskiajan Euroopassa on vaikea yliarvoida. Kun he molemmat torjuivat voimakkain sanoin pikkulasten hylkäämisen, Kirkon kanta oli käytännössä lyöty lukkoon sekä idässä että lännessä. Tässä vaiheessa myös muutamat paikalliset kirkolliskokoukset olivat kieltäneet tavan.

Miksi juutalaiset ja kristityt eivät hylänneet lapsiaan?

Edellä on esitelty lyhyesti tärkeimmät juutalaiset ja kristilliset tekstit, jotka torjuvat pikkulasten heitteille jättämisen. Nyt on aika tarkastella niitä perusteluja, joita kirjoittajat esittävät näkökannalleen. On hämmästyttävää, miten läheisesti kristilliset tekstit liittyvät juutalaisiin.

Pikkulasten hylkäämistä ei voi käsitellä erillisenä saarekkeena, vaan suhtautuminen tapaan liittyy laajoihin kokonaisuuksiin. Perustelut liittyvät ihmisen paikkaan maailmassa ja yhteiskunnassa, miehen ja naisen väliseen suhteeseen ja ihmisen ja Jumalan väliseen suhteeseen. Siksi on oltava kärsivällinen, suostuttava lähtemään liikkeelle kaukaa ja käytävä välillä etäälläkin tästä erilliskysymyksestä. Vertailu kreikkalais-roomalaiseen tapakulttuuriin osoittaa, että kristittyjen ja juutalaisten näkökulmat poikkesivat usein siitä merkittävästi.

Ihminen on olemassa ennen syntymäänsä

Edellä lainatut tekstit osoittavat, että jo Vanhasta testamentista alkaen juutalaiset uskoivat ihmisen olevan olemassa jo ennen kuin hän syntyy tähän maailmaan. Tämän mm. psalmeissa ja Jeremian kirjassa esiintyvän ajatuksen kristityt omaksuivat sellaisenaan. Asiaa auttoi Luukkaan evankeliumin kertomus kahden äidin ja kahden lapsen kohtaamisesta (*Luuk.* 1:44) ja se, että Paavali sovitti itsensä Jeremian sanat (*Gal.* 1:15).

Ajatus siitä, että ihminen on olemassa ennen syntymäänsä, ei ollut outo kreikkalais-roomalaisessa maailmassa. Vahvat uskonnolliset ja filosofiset virtaukset katsoivat ihmisen sielun olevan hänen ruumistaan vanhempi. Tämän lisäksi jotkut uskoivat pytagoralaisten tavoin, että ihmisessä on sielu hänen sikiämisestään alkaen. Toisten mukaan sielu kehittyi vähitellen raskauden aikana, vaikka yleisimmän ajattelutavan mukaan lapsi sai sielun ensimmäisen hengenvetonsa myötä. Näin siis juutalais-kristillisen näkökulman voisi ajatella löytävän yhteistä pohjaa kreikkalais-roomalaisen ajattelun kanssa. Tertullianus ja Augustinus käyvätkin asiasta innokasta keskustelua filosofien kanssa. Kuitenkaan yhteisiä sovellutuksia ei näytä lasten hylkäämisen kohdalla juuri löytyneen. Kreikkalais-roomalainen näkökulma oli enemmänkin teoreettinen ja spekuloi sillä, missä vaiheessa ihminen sai sielun. Useimmat olivat sitä mieltä, että vastasyntyneellä lapsella oli jo sielu, mutta se ei näytä mitenkään rajoittaneen lasten heitteillejättöä. Roomalaisen oikeuden näkökulmasta

Miksi juutalaiset ja kristityt eivät hylänneet lapsiaan?

syntymätön lapsi oli osa äitinsä ruumista eikä abortti ollut rangaistava. Samalla on kuitenkin muistettava, ettei pikkulapsen hylkääminenkään ollut rikos.

Avioliitto ja lapset

Vanhatestamentillisen uskoon kuului merkittävänä osana myönteinen suhtautuminen avioliittoon ja perheeseen. Vanhan testamentin lehdiltä käy ilmi, miten lapsettomuus oli perheelle häpeä – hyviä esimerkkejä tästä ovat kertomukset Abrahamista (*1. Moos.* 12-20) ja Hannasta, suuren Samuelin äidistä (*1. Sam.* 1-2). Monet kauniit psalmit heijastelevat sitä, miten parasta mahdollista onnea israelilaiselle oli saada elää oman kansansa keskellä ja sankan lapsilauman ympäröimänä (*Ps.* 128). Jumalan sanat Genesiksen ensimmäisessä luvussa hallitsivat ajattelua: "Olkaa hedelmälliset, lisääntykää ja täyttäkää maa" (*1. Moos.* 1:28)

Varhainen juutalaisuus ei käsittänyt viimeksi mainittuja sanoja siunaukseksi, vaan käskyksi, jota piti noudattaa. Siksi naimattomuus nostettiin vain harvoin kunniaan juutalaisten parissa. Yleisempää oli opetus, jonka mukaan jokaisen oli mentävä naimisiin ja saatettava maailmaan jälkeläisiä. Toisinaan tästä kohdasta tehdyt johtopäätökset olivat tiukkoja: Avioliitto piti solmia, lapsetonta avioliittoa ei saanut jatkaa loputtomiin eikä mies saanut ottaa itseään vanhempaa naista. Näitä säädöksiä opettavat sekä Filon että varhaisimmat rabbiiniset lähteet. Mishna ja Tosefta antavat myös toisistaan poikkeavia ohjeita siitä, montako lasta piti olla ennen kuin lisääntymisen sai lopettaa. Yksityiskohtaisimmillaan nämä säädökset ohjeistivat myös, miten kauan missäkin ammatissa olevat saivat olla harjoittamatta seksiä vaimonsa kanssa. Merimiehille ja kamelinajajille sallittiin pitempi tauko kuin vaimonsa lähellä eläville työläisille, mutta kukaan ei saanut halveksia Jumalan käskyä.

Nyt käsiteltävässä aihepiirissä varhainen Kirkko lähti aivan eri tielle kuin sen äitiuskonto. Osittain taustalla on Jeesuksen opetus, jossa naimattomuus nousi kunniaan juutalaisuudessa poikkeuksellisella tavalla: Oli niitä, jotka olivat "avioliittoon kelpaamattomia" Jumalan valtakunnan takia, eivät ruumiinvamman vuoksi (*Matt.* 19:12). Vastaavalla tavalla myös Paavali arvosti naimattomuutta (*1. Kor.* 7). Myöhemmin puhalsivat toisenlaiset tuulet ja osa harhaoppisista torjui koko Vanhan testamentin ja sen mukana myös myönteisen käsityksen avioliitosta ja perheestä. Uuden testamentin aikainen Kirkko joutui torjumaan jo silloin esiintyneet käsitykset, joiden mukaan avioliitto on sinänsä paha ja lasten maailmaan saattaminen synti (*1. Tim.* 4:3). Kun samat käsitykset myöhemmin yleistyivät ja voimistuivat, torjunta oli usein vaisua ja kävi yhä ponnettommaksi. Tertullianuksen kirjoitusten valossa oli vaikea löytää tilaa seksuaalisuuden myönteisille puolille edes avioliiton sisäpuolella. Juutalaisille tärkeä *1. Moos.* 1:28 tulkittiin eri tavoin vertauskuvallises-

Miksi juutalaiset ja kristityt eivät hylänneet lapsiaan?

ti, esim. tarkoittamaan hyviä ajatuksia eikä todellisia lapsia. Avioliittoa puolustaneiden kirjoittajien mukaan naimattomuus oli avioliittoa parempi vaihtoehto ja kultaa, mutta siitä huolimatta ei kenelläkään ollut syytä halveksia hopeaa ja avioliittoa. Tämä käsitys esiintyi eri sävyissään monella kirkkoisällä. Suunta on siis aivan toinen kuin juutalaisuudessa. Tästä merkittävästä erosta huolimatta sekä juutalaiset että varhaiset kristityt pyrkivät varjelemaan syntynyttä elämää.

Kreikkalaisessa ja roomalaisessa maailmassa seksuaalisuus rajoittui harvoin avioliiton sisäpuolelle, mutta avioliiton asema oli yleensä varsin vahva. Sen tarkoitus oli saada laillisia perillisiä. Vaikka oli yksilön oma asia solmiko hän avioliiton vai ei, yhteiskunta oli useimmiten kiinnostunut kansalaistensa määrästä. Jeesuksen syntymän aikoihin tämä ei useimmiten merkinnyt väestön kasvun rajoittamista, vaan yhteiskuntafilosofit (esim. Polybios ja Seneca) olivat ennemminkin huolestuneita väestön vähenemisestä. Sen mukaisesti esim. Augustus pyrki eri tavoin kannustamaan roomalaisia solmimaan avioliiton ja kasvattamaan entistä enemmän lapsia. Samaan pyrkivät mahdollisuuksien mukaan myös myöhemmät hallitsijat, kuten Trajanus, Severukset ja lopulta Konstantinus. Lasten kasvattaminen oli yhteiskunnallinen hyve, jota kannustettiin. Toinen asia sitten on, että kannustus ei näytä johtaneen toivottuihin tuloksiin.

Lapset ovat seksin tarkoitus

Varhaisten juutalaisten opettajien ja kirkkoisien käsitykset avioliiton merkityksestä siis poikkesivat toisistaan merkittävästi. Siitä huolimatta molemmat käsitykset osoittivat lastenhylkäämisen kohdalla samaan suuntaan. Juutalaisille avioliitto ja lasten maailmaan saattaminen oli velvollisuus, monille kirkkoisille Jumalan antama myönnytys, mutta kumpikaan käsitys ei suosinut aviollistakaan seksiä ilman lasten saamisen tarkoitusta. Esim. Augustinuksen opetuksessa aviollinen seksi vailla tätä tavoitetta tekee avioliitosta porttolan ja on synty, tosin avioliiton sisäpuolella anteeksiannettava. Molemmat perinteet sivuuttivat siis esim. Sananlaskujen kirjan 5. luvun kehotuksen iloita omasta vaimosta vuodesta vuoteen.

Kreikkalais-roomalaisessa maailmassa eli rinnakkain kaksi käsitystä. Perinteisesti seksuaalisuus ei suinkaan rajoittunut aviopuolisoiden väliseksi sen enempää kreikkalaisessa kuin roomalaisessakaan maailmassa. Avioliiton tarkoitus oli lasten saattaminen maailmaan, mutta rakkaussuhteet olivat esim. klassisessa Ateenassa avioliiton ulkopuolisia heterosuhteita tai homosuhteita. Roomalaisessa maailmassa siveys merkitsi sitä, että toisen aviopuoliso jätettiin rauhaan. Seksuaalisuhteet orjiin tai prostituoituihin olivat toinen asia ja niitä rajoitettiin harvoin. Kuitenkin tunnettiin myös toinen linja, joka kehotti pidättyvyyteen, ja se vahvistui ensimmäisinä kristillisinä vuosisatoina. Kirkkoisien aikaiset filosofit elivät kurinalaista elämää ja pyrkivät hallitsemaan tunteensa.

Miksi juutalaiset ja kristityt eivät hylänneet lapsiaan?

Kristinuskon saarnaama kurinalaisuus epäilemättä kosketti ihmistä, jonka mielestä oli syötävä vain joka toinen päivä.

Ehkäisy ja abortti – kyllä vai ei?

Viime vuosikymmeniin asti tutkijat olettivat, että antiikin ajan ehkäisykeinoista ei ollut perhesuunnittelun perustaksi, vaikka erilaiset keinot esiintyvät usein kirjallisuudessa. Muutamat maininnat magian käytöstä ehkäisyssä tekivät erityisen helpoksi nauraa menneen ajan uskomuksille. John Riddlen teos v. 1992 pakotti tutkijat ajattelemaan asian uudelleen. Hän testasi hiirillä ja marsuilla antiikin lääkäreiden (ennen muuta Soranuksen) lääkereseptejä. Tuloksena oli lähes sataprosenttinen ehkäisy, ja vastaavasti lääkkeillä pystyttiin aiheuttamaan varhainen abortti. Vaikka lääkkeitä ei ole testattu ihmisillä, tällä hetkellä ei keskustella siitä, oliko antiikissa tehokkaita lääkkeitä perhesuunnitteluun vai ei, vaan siitä, miten laajasti ne tunnettiin oppineiden joukon ulkopuolella. Ilmeisesti ne tunnettiin laajasti, sillä oppikirjat perustuivat kansan lääketieteeseen eikä kansan lääketiede oppikirjoihin. Kreikkalaisessa ja roomalaisessa maailmassa ehkäisy ilmeisesti hyväksyttiin ja abortti tuomittiin moraalisesti vain toisinaan. Maallinen laki rajoitti kumpaakin harvoin jos koskaan ennen kuin valtiovalta huolestui vuoden 200 vaiheilla enemmän niukasta syntyvytydestä.

Ehkäisy mainitaan usein juutalaisissa lähteissä. Mishnalle ja Toseftalle, kahdelle varhaiselle rabbiinisten säädösten kokoelmalle, on tyypillistä, että ne useinkin esittelevät eri opettajien toisistaan poikkeavia käsityksiä. Oli olemassa asioita, joista ei neuvoteltu, mutta myös toisia, joista oli olemassa erilaisia mielipiteitä. Oli selvää, että ihmisen velvollisuus oli "olla hedelmällinen ja täyttää maa." Kun tämä velvollisuus oli täytetty, jotkut rabbit sallivat ehkäisyn naiselle. Perusteena oli että heidän mielestään käsky olla hedelmällinen oli annettu vain miehelle, toisten mukaan sekä miehelle että naiselle. Erilaisia mielipiteitä esiintyi myös siitä, montako lasta tarvittiin, ennen kuin Jumalan antama käsky oli toteutettu.

Kristittyjen parissa tunnemme vain kielteisiä kannanottoja ehkäisyyn ja syynä on yllä mainittu avioliittoetiikka: Jos avioliitto katsottiin yleensäkin vain heikoille annetuksi myönnytykseksi ja lapset seksin ainoaksi kunnialliseksi tarkoitukseksi, ehkäisylle ei voinut jäädä paljon tilaa. Tosin monissa varhaisissa lausumissa hyökätään samanaikaisesti irrallisia sukupuolisuhteita ja ehkäisyä vastaan eikä ole mahdollista arvioida, puhuuko kirjoittaja samalla avioliiton sisällä tapahtuvaa ehkäisyä vatsaan. Joka tapauksessa ensimmäinen ehkäisyn torjunut opettaja on ilmeisesti Minucius Felix, vaikka hänen sanoistaan on vaikea päätellä, puhuuko hän myös ehkäisystä vai ainoastaan abortista (30,2). Eron tekeminen on yleensäkin vaikeaa, koska antiikin ajan ehkäisykeinoihin

Miksi juutalaiset ja kristityt eivät hylänneet lapsiaan?

lukeutui myös lääkkeiden aiheuttava varhainen abortti. Minuciuksen jälkeen ehkäisyn tuomitsivat mm. Hippolytos, Hieronymos, Johannes Khyrosostomos ja Augustinus.

Juutalaiset lähteet tuomitsevat abortin usein ja tiukoin sanankääntein. Se kuului tärkeänä osana luetteloihin, joissa listattiin asioita jotka eivät ole sallittuja kenellekään. Filon, Pseudo-Fokylides ja Josefos tuomitsevat abortin lyhyesti. Rabbiiniset lähteet sallivat abortin silloin, kun äidin henki oli vaarassa, mutta suhtautuivat asiaan hyvin vakavasti. Päätös sikiön leikkaamisesta palasina äidinkohdusta saatettiin rajoittaa tehtäväksi vain oikeuden istunnossa. Lisäksi oikeus tehdä toimenpide saatettiin rajata päättyväksi sillä hetkellä kun lapsen pää oli tullut ulos. Kristityt omaksuivat juutalaisilta abortin torjunnan: Varhaisimmat kristilliset lähteet, *Barnabaan kirje* ja *Didakhe*, toistavat kadonneen juutalaisen teoksen sanankäänteitä. Myöhemmin abortin torjuivat mm. Pietarin apokalypsi, Hippolytos ja Ambrosius. Tertullianus ja Augustinus sallivat juutalaiseen tapaan lapsen leikkaamisen silloin, jos se oli ainoa keino pelastaa äidin henki.

Ehkäisy ja abortti eivät suoranaisesti liity lasten hylkäämiseen, mutta suhtautuminen niihin kertoo paljon siitä sukupuolietiikasta, jonka yksi osa on heitteillejätön torjuminen. Siellä missä ehkäisy ja abortti torjuttiin jumalattomuutena osoitettiin varmasti varsin vähän ymmärrystä jo syntyneen lapsen hylkäämiselle. Lisäksi syntyvän lapsen käsittelylle asetetut tiukat rajoitukset kertovat paljon asenteesta lapsen elämään. Tähän kysymykseen palaamme myöhemmin.

Ihanneyhteisö ei lapsiansa hylkää

Antiikin ajan juutalaisten uskonto eristi heidät monista kreikkalais-roomalaisen maailman tärkeistä elämänalueista. Erilaisuuteen kohdistuva vierastaminen leimahti usein mellakoiksi ja vihaksi. Useimmiten vainojen perusta oli korttelitason vihamielisyys ja juutalaiset hakivat turvaa valistuneista vallanpitäjistä. Juutalaisilla olikin vahva perinne esitellä oma kansansa ihanneyhteisönä, jota kukaan järkevä ja asioita tunteva ihminen ei vihaa eikä vainoa. Tällaisissa teoksissa korostui juutalaisten korkea moraali. Filonin vain osittain säilynyt *Hyptothetica* ja ennen muuta Josefoksen *Apionia vastaan* ovat einomaisia esimerkkejä näistä teoksista. Molemmissa teoksissa kerrotaan, miten juutalaiset tuomitsivat abortin, ja ainakin Josefos liittää tähän myös lasten hylkäämisen torjunnan.

Kristityt perivät äitiuskonnoltaan sen kokemat vaikeudet. Antiikin ajan rajuun uskonnolliseen propagandaan kuului syytös, jonka mukaan vastapuoli harrasti ihmisuhreja. Kuten edellä Justinos Marttyyrin kohdalla on mainittu, näitä syytöksiä kohdistettiin myös kristittyihin, ja ne olivat hengenvaarallisia. On siis hyvin ymmärrettävää, että kristinuskoa sivistyneistölle puolustaneet apologeetit toistivat kerta toisensa jälkeen, että kristityt eivät missään tapauksessa teurastaneet ja

Miksi juutalaiset ja kristityt eivät hylänneet lapsiaan?

syöneet omia lapsiaan: Se oli mahdotonta, koska kristityt eivät edes hylänneet omia lapsiaan kuten pakanat tekivät. Tätä perustelua käyttivät Justinos Marttyyri, *Kirje Diognetokselle*, Athenagoras, Tertullianus ja Minucius Felix.

Kristityt siis käyttivät tässäkin kohdassa juutalaisilta lainaamaansa perustelua. Ilmeisesti molempien perinteiden piirissä uskottiin syystäkin, että perustelua kannatti käyttää. Vaikka lasten hylkääminen oli meidän tietojemme mukaan laillista kreikkalais-roomalaisessa maailmassa, tapa ymmärrettiin ilmeisesti useinkin kolkoksi ja pakon sanelemaksi. Kannatti siis koettaa esitellä kunniallista joukkoa, joka ei tapaan koskaan taipunut. Nämä jaksot eivät siis kuvaa todellista elämää juutalaisten tai kristittyjen parissa, vaan ihanneyhteisöä, jota kenenkään järkevän ihmisen ei kannattanut vihata.

Vastasyntyneen kohtalo – pedot, orjuus tai bordelli

Sekä juutalaiset että kristilliset tekstit puhuvat usein pikkulapsen surkeasta kohtalosta. Sinänsä olisi jo riittänyt kauhukuvaksi, että pieni lapsi menehtyy kylmään ja nälkään. Kirjoittajien mukaan näin ei välttämättä käynyt, mutta se ei suinkaan vähentänyt lapsen onnettomuutta eikä hylkääjän syyllisyyttä. Teksteissä mainitaan useinkin neljä onnetonta mahdollisuutta, pedot, orjuus, bordelli ja in-sesti.

Raatelevien petojen mainitseminen kuului jo niihin ammuksiin, joita Filon ampui tappaan vastaan ja sen toistavat Pseudo-Fokylides sekä kristillisistä kirjoittajista Tertullianus ja Laktantius. Vaara ei ole kuviteltu. Vastasyntyneen lapsen arvioidaan voivan elää useita päiviä, joskaan ei Välimeren talvessa, mutta kylmyys ja nälkä ehtivät tuskin kovin monta lasta tappaan. Vielä nykyäänkin erilaiset eläimet käyvät tunkioilla Välimeren maissa ja antiikin aikana tuskin yhtään yötä meni ilman että eläimet kävivät paikalla. Vanha testamentti kertoo, miten koirat söivät kadulle hautaamatta jätetyn Isebelin (2. *Kun.* 9:34–36), mutta esimerkkejä on paljon myöhemmältäkin ajalta. Eräs rabbi esti hautaamasta harhaoppista ihmistä sapattina eikä seuraavana päivänä ollut enää mitä haudata. Myös roomalaiset lähteet (esim. Seneca, Firmicius Maternus) mainitsevat usein eläimet, erityisesti linnut ja koirat. Kristittyjen usein käyttämä argumentti osui siis karuun todellisuuteen eikä ollut pelkkää kauhumaalailua.

Laktantiuksen mukaan vanhemmat saattavat hylätyn lapsensa muiden orjaksi. Tämä oli ilmeisesti hyvin yleinen kohtalo ja sitä ehkä monet vanhemmat toivoivatkin jättäessään lapsensa heitteille vasta aamuhämärissä. Muutamia lähteitä kertovat ihmisistä, jotka keräsivät noihin aikoihin itselleen lasta orjaksi kasvatettavaksi. Varhaiskristillisen Hermaan *Paimenen* kirjoittaja oli itse tällainen orja. Näitä löytölapsia mainitaan niin usein, että ilmeisesti suuri osa orjista on ollut juuri hei-

Miksi juutalaiset ja kristityt eivät hylänneet lapsiaan?

tä. Tosin näyttää siltä, että joinakin aikoina orjien hinta on markkinoilla ollut niin halpa, ettei vastasyntyntä kannattanut juuri ryhtyä sitä varten kasvattamaan. Kristittyjen vastahyökkäyksen osana perustelu toimi kuitenkin erinomaisesti, sillä vieraan isännän vallassa lasta saattoi odottaa kuinka kurja kohtalo hyvänsä. Vanhempi Seneca kertoo julmurista, joka kokosi löytölapsia, murjoi heitä säälimättä ja lähetti kadunkulmaan keräämään säälivien ihmisten almuja. Senecan teoksessa asiasta keskustelevat totesivat miehen julmaksi, mutta joutuivat myös myöntämään, että hänen käytöksensä oli täysin laillista.

Erityisesti kristilliset kirjoittajat – Justinos, Tertullianus, Minucius ja Laktantius – mainitsevat usein, että löytölapset päätyivät prostituoiduiksi. Perustelu on raju ja Justinoksen väite, jonka mukaan "melkein kaikki" löytölapset, sekä tytöt että pojat, päätyivät seksiobjekteiksi, on varmasti liioiteltu. Silti monet kirjalliset lähteet kertovat, että löytölapsia elätettiin bordelleja varten. Ehkä järkyttävintä kieltä puhuu kuitenkin arkeologinen löytö. Askelonissa vanhan Filistean alueella kaivettiin esille kylpylä, jota käytettiin neljänneltä vuosisadalta n. vuoteen 500 jKr. Vesijohdoista löydettiin lähes sadan vastasyntyneen lapsen luurangot. Ilmeisesti kylpylä oli todellinen täyden palvelun talo, jossa tarjolla oli myös maksullisia naisia. Syntyneet lapset sysättiin suoraan poistoputkistoon. Näin ei kuitenkaan ilmeisesti tehty kaikille. DNA-tutkimusten perusteella pystyttiin määrittelemään 19 hylätyn lapsen sukupuoli. Vaikka yleensä tyttöjä hylättiin enemmän kuin poikia, nyt vain viisi oli tyttöjä ja 14 poikia. Ilmeisesti tytöt säästettiin palvelemaan samassa työpaikassa kuin äiditkin. Ehkä on syytä lisätä, että noihin aikoihin pedofiliaa eivät säädelleet valtioiden lait vaan vapaa markkinatalous. Monet roomalaiset pitivätkin seksuaalisia tarpeitaan varten "lemmikkiä", joka ilmeisesti usein oli löytölapsi ja mahdollisesti vammainen, pseudohermafrodiitti tai kääpiö.

Lasten ja varttuneempienkin hyväksikäyttöön liittyy kristittyjen opettajien ahkerasti käyttämä argumentti lasten heitteillejättöä varten. Justinoksesta alkaen apologeetit väittivät, että pakanat syyllistyivät tietämättään inestiin jättäessään lapsensa heitteille ja käydessään sitten heidän asiakkaina, kun lapset oli viety bordelliin. Tämän syytöksen toistivat ainakin Tertullianus, Minucius, Klemens Aleksandrialainen. Väite saattoi olla pahinta mahdollista propagandaa, mutta se todennäköisesti sattui kipeästi, eikä vain siksi että inesti oli pahimpia asioita, mitä kreikkalaiset ja roomalaiset tunsivat. Tiedämme muutamista lähteistä, että lapsiaan hylänneet vanhemmat eivät voineet olla katsomatta kerjäläislasten riviä aivan tietyin silmin. Äidit antoivat almuja kerjäläisille, jotta eivät jättäisi antamatta omalleen. "Voi naisparkaa, jos hän tuntee lapsensa; voi naisparkaa jos ei tunne!", kiteytti Arellius Fuscus kerjäläisiä katsovan naisen tunteet. Kristityt opettajat iskivät epäilemättä kipeään kohtaan ja tiesivät mitä tekivät.

Hylkääminen on julmaa ja vastoin luontoa

Torjuessaan pikkulasten heitteillejätön Filon vetoaa siihen, että tapa on paitsi julma ja raaka myös vastoin luontoa. Luonnon tarkkaileminen osoittaa, miten järjettömät luontokappaleetkin pitävät huolen omista jälkeläisistään. Vain sydämetön julmuri voi toimia toisin ja jättää hoitamatta oman lapsensa ja turmella näin sen, mitä luonto on muovannut.

Filonin perustelu pulppuaa koko hänen uskonoppinsa sydäimestä. Hänen mukaansa Jumala on luonut koko maailmankaikkeuden ja antanut Mooseksen lain: Ei ihme, että laki sopii yhteen maailmankaikkeuden ja maailmankaikkeus lain kanssa. Tästä näkökulmasta Filonin oli helppo löytää myös yhteyksiä ympäröivään maailmaan, sillä tältä pohjalta kaikki järkevä ajattelu sopi yhteen juutalaisen uskon kanssa tai oli jopa johdettu siitä. Tällä kohdalla oli erityisen helppo korostaa sitä, miten lempeä Mooseksen laki kielsi ottamasta eläimen jälkeläistä emältään ennen kuin se oli saanut imeä tietyn ajan (3. Moos. 22:27). Miten ihminen voisi menetellä eläimiä julmemmin?

Erityisesti stoalaisen filosofian mukaan luonto merkitsi suurta auktoriteettia ja sen mukaan eläminen kuului korkeimpiin ihanteisiin. Kaikista kreikkalaisista ja roomalaisista filosofeista tiukimmin lasten hylkäämistä arvostelikin stoalainen Musonius Rufus ja nimenomaan vedoten siihen, että tapa on vastoin luontoa. Filon eli kuitenkin jo ennen Musoniusta eikä perustelua tunneta häntä vanhemmilta filosofeilta. Lisäksi edes Musonius ei pitänyt tapaa sinänsä vääränä, vaan kehotti hoitamaan useimmat lapset. Näin hänen ajattelutapansa sopii epäilyttävänkin hyvin yhteen yhteiskunnallisen perustelun mukaan, joka rohkaisi kasvattamaan enemmän lapsia. Samaan näyttää pyrkineen myös Plutarkhos, joka korosti luonnon opastavan ihmisiä arvostamaan lapsiaan. Plutarkhoksen asiaa käsittelevä traktaatti ei kuitenkaan ole säilynyt kokonaisuutena eikä ainakaan meille säilynyt osa käsittele lasten hylkäämistä.

Joka tapauksessa siis sekä juutalainen että kreikkalais-roomalainen viisaus kehotti tarkkailemaan luontoa ja ottamaan oppia siitä. Näitä perusteluja kristityt käyttivät mielellään. Klemens Aleksandreialainen lainasi usein perusteluja Filonilta ja teki näin myös tässä asiassa. Erityisen voimakkaasti luonnon esimerkkiä korosti Basileios Jumalan kuuden päivän luomistekoa kuvaamaan teoksessa *Hexaemeron*. Hän otti esimerkkejä linnuista, jotka – kuten hän uskoi – pitävät huolta omista vanhuksistaan ja heikoista. Jotkut lintulajit ottavat hänen mukaansa muiden lajien emojen hylkäämiä poikasia hoivattavikseen. Sen sijaan hän kertoo, että jotkut petolinnut hylkäävät omia poikasiaan ja varoittaa seuraamasta näiden esimerkkiä. Näin siis luonto tarjoaa sekä hyviä että varoittavia esimerkkejä kristityn elämälle. Basileioksen esimerkkiä seurasi lännessä Ambrosius, joka nimesi teoksensa samoin kuin Basileios ja saarnasi hyvinkin samaan sävyyn, ottaen puheeksi myös lastenhylkäämisen.

Hylkääminen on vastoin Jumalan lakia

Kaikkein painavimman argumentin kristityt omaksuivat suoraan juutalaisilta: Lasten heitteillejätö on Jumalan lain vastaista.

Kuten edellä on nähty, Mooseksen laissa ei ole selvää asiaa koskevaa säädöstä. Siitä huolimatta useat juutalaiset olivat asiasta varmoja. Syitä ja perusteluja on useita. Ensinnäkin juutalaiset eivät tarkoittaneet sanalla "laki" välttämättä kirjoitettua Mooseksen lakia, vaan mahdollisesti lain sovinnasta tulkintaa, siis käytännössä juutalaista elämäntapaa. Esimerkiksi Josefos saattaa sanoa lain vaativan, että kaikki pojat opetetaan lukemaan. Kirjoitettu laki ja suullinen laki olivat näin usein yhtä puuta.

Tämän lisäksi juutalaiset löysivät useita Mooseksen lain kohtia, jotka heidän mielestään suoraan kielsivät lasten heitteillejätön. Yksi niistä oli Septuagintan mukainen yllä mainittu lakiteksti, joka rankaisee sikiön surmaajaa tappajana (2. *Moos.* 21:22–25). Filonin logiikka on selkeä: Jos kerran on väärin surmata sikiö, on varmasti väärin surmata tai jättää kuolemaan jo syntynyt pikkulapsi. Monet kristityt opettajat, kuten Tertullianus ja Augustinus, soveltavat samaa perustelua erityisesti abortin torjumiseen. Toinen Filonin lainaama kohta on 2. *Moos.* 22:27, joka kehottaa armeliaisuuteen kotieläinten jälkeläisiä kohtaan. Filonin on helppo käyttää samaa perustelua kuin edellä: Jos kerran on armahdettava eläimiä eikä niitä saa riistää imeväisinä emältään, miten Jumala ei tahtoisi armahdettavan pikkulapsia? Klemens Aleksandrialainen käyttää samaa perustelua, jonka hän on tietenkin oppinut Filonilta.

Painavin lain kohta on kuitenkin sekä juutalaisten että kristittyjen parissa se, mihin ei välttämättä kertaakaan suoraan viitata. Siitä huolimatta dekalogin käsky "Älä tapa" on selvästi tärkein kohta, jota käytettiin torjuttaessa lasten hylkäämistä. Filonin laajat asiaa käsittelevät kohdat teoksessa *De specialibus legibus* ovat nimenomaan osa tämän kohdan selittämistä. Kadonnut juutalainen teos, jota lainaavat sekä *Barnabaan kirje* että *Apostolien opetus*, lainaavat tätä käskyä sanasta sanaan torjuessaan abortin ja lasten hylkäämisen. Laktantius liittää oman asiaa käsittelevän jaksossa muihin asioihin, jotka uhkasivat ihmisen henkeä. Lisäksi useat juutalaiset ja kristilliset apokalyptiset teokset puhuvat siitä, miten kuoleman jälkeen tuomionsa saaneet jumalattomat ihmiset ovat unohtaneet "Jumalan käskyn" – aivan ilmeisesti nimenomaan viidennen käskyn.

Juuri tässä kohdassa juutalainen ja kristillinen näkökanta poikkeaa ratkaisevasti kreikkalais-roomalaisesta. Valtio ei puuttunut Kreikassa eikä Roomassa siihen, mitä perheessä tapahtui. Roomassa *patria potestas*, perheenisän päätävältä, oli ikivanha ja vaikeasti loukattava periaate. Jokainen perheeseen kuuluva oli perheenisän vallassa, ja periaatteessa hänellä oli kaikkia koskeva

Miksi juutalaiset ja kristityt eivät hylänneet lapsiaan?

ius vitae necisque, oikeus päättää kuka sai elää ja kuka ei. Omien varttuneiden lasten kohdalla tämä on ollut ilmeisesti Jeesuksen aikoihin vain periaate, vaikka kaikissa tilanteessa lapsiaan surmannutta isää ei nähtävästi rankaistu. Orjien kohdalla valta oli rajaton. Parhaiten tämän osoittivat ne, jotka veivät löytölapsen bordelliin palvelemaan pedofiilejä tai runtelivat hänet ja lähettivät kadunkulmaan kerjäämään rahaa. Perheenisän päätäntävalta kattoi kuitenkin myös oman lapsen elämän: Omaa lasta ei kukaan pakottanut ottamaan eikä jättämään. Ehkä valaisevin esimerkki tästä löytyy kreikkalaisten piiristä, vaikka Sokrateen oppilas Aristippos toimi epäilemättä hyvin poikkeuksellisella tavalla. Nainen, jonka kanssa hän eli, toi nähtäväksi vastasyntyneen lapsen ja kysyi, mitä hänelle piti tehdä. Aristippos kehotti jättämään lapsen heitteille. Nainen vetosi filosofiin: "Mutta kun se on sinusta!" Aristippos sylkäisi maahan, osoitti sylkeään ja sanoi: "Niin on tuokin, mutta minä en tarvitse sitä!" Muotoilu on äärimmäisen kärkevä, mutta kertoo vanhempien rajattomasta päätösvallasta. Valtio saattoi toivoa lapsiluvun kasvua ja pyrkiä yleisesti ohjaamaan väestön kehitystä, mutta yksittäisen lapsen kohdalla päätösvalta kuului yksilölle eikä yhteisölle.

Monet tutkijat ovat katsoneet ratkaisevaksi eroksi antiikin maailman ja juutalais-kristillisen näkökannan välille sen, katsotaanko sikiö ihmiseksi vai ei. Itse asiassa suurin ero on muualla. Sallivathan abortin monet sellaisetkin filosofit, joiden mielestä sikiöllä on sielu. Sen sijaan ratkaiseva ero kätkeytyy siihen, että antiikin maailmassa erotettiin toisistaan biologinen syntymä ja sosiaalinen syntymä. Ateenalaisten perheissä vietettiin juhlaa, jota kutsuttiin nimellä *amfidromia*: nimi viittaa "ympäri juoksemiseen". Lähteet ovat niukat emmekä itse asiassa edes varmasti tiedä, juoksivatko lapsen ympäri kättilöt vai sukulaiset vai kannettiinko ehkä lasta ympäri huonetta. Joka tapauksessa kyseessä oli todennäköisesti lapsen muodollinen tarkastus. Jos lapsi läpäisi tarkastuksen, järjestettiin perhejuhla, jossa tulokas otettiin suvun piiriin. Vastaavanlainen juhla oli myös roomalaisten parissa (*lustratio*). Vasta sen jälkeen lapsi oli "sosiaalisesti syntynyt" ja osa perhettä. Biologinen syntymä ei vielä riittänyt takaamaan jäsenyyttä perheessä, vaan siihen tarvittiin vanhempien ratkaisu.

Kokonaan toisenlainen on perinteinen juutalainen ja kristillinen näkökulma, jonka parhaiten tiivistää Laktantius. Arvostellessaan pikkulasten lasten hylkäämistä Laktantius sanoo, että ihminen on *sacrosanctum animal*, pyhä olento, jota kukaan ei saa loukata. Sana *sacrosanctum* viittaa kansantribuuniin, jolla oli alemman kansan edustajana vahva asema. Kukaan ei saanut estää häntä toimimasta saati sitten yrittää vahingoittaa häntä. Hän oli koskematon, pyhä. Kun Laktantius käyttää sanaa ihmisestä, hänen ajattelunsa on helppo ymmärtää. Ihminen on Jumalan luoma olento ja hänen varjeluksessaan, eikä kukaan saa häntä vahingoittaa. Sama koskee myös vastasyntyntä lasta, itse asiassa jo ennen hänen syntymäänsä. Päätöstä hänen elämästään ja kuolemastaan ei tee valtio eikä yksilö, vaan Jumala, ja kun hän on syyttänyt elämän liekin, ihmisellä ei ole oikeutta sitä sammuttaa.

Vai hylkäsivätkö sittenkin?

Tällä hetkellä ehkä merkittävin erimielisyys tutkijoiden parissa käsittelee sitä, mikä vaikutus juutalaisten ja kristittyjen opetuksella oli oppineiden piirin ulkopuolella. Muutamat tutkijat ovat jo aikoja sitten korostaneet, että lasten hylkäämisen syyt eivät olleet aatteellisia vaan taloudellisia ja että uskonto ei niitä muuttanut miksiäkään. Opettajat saattoivat näiden tutkijoiden mukaan omassa piirissään sanoa mitä tahtoivat, mutta sillä ei ollut merkitystä tavallisten ihmisten elämään.

Väitteen esittäjät asettavat sormensa antiikin tutkijoiden liiankin hyvin tuntemalle kipeälle kohdalle. Erityisesti kirjallisuus edusti korkeammin sivistyneiden yhteiskuntaluokkien näkemyksiä. Vaikka kreikkalaista ja latinankielistä kirjallisuutta on paljon, meillä on hyvin vähän tai ei lainkaan tietoa tavallisen juutalaisen tai varhaisen kristityn kansan ajattelutavoista. Nojautuminen kirjallisuuteen epäilemättä vääristää näkökulmaamme. Kuitenkin erilaisten lähteiden tarkka läpikäyminen toki auttaa ymmärtämään molempia perinteitä.

Lasten hylkäämistä käsittelevät tekstimme ovat peräisin toisaalta Palestiinasta, toisaalta diasporasta. Ehkä helpointa on ymmärtää Palestiinan tilannetta. Ainoa viittaus varsinaiseen lakitekstiin on Josefoksen sana, jonka mukaan lapsensa hylkäämää naista käsitellään murhaajana. Täälläkin joudumme tyytymään murusiin. Palestiinassa asui paitsi juutalaisia myös pakanoita emmekä tunne lain käyttöä niin, että voisimme kuvata oikeusistuinten toimia yksityiskohtaisesti. Jerusalemin hävityksen v. 70 jKr. ja sen jälkeen monet asiat olivat aivan toisin. Yli sata vuotta Jerusalemin hävityksen jälkeen kootut varhaiset rabbiiniset kirjoitukset eivät anna yksityiskohtaisia sääntöjä asiasta. Sen sijaan ne kyllä ottavat puheeksi ongelman, mitä tuli tehdä kun kaupungista löytyi löytölapsi, kuten edellä on mainittu. Kuitenkin vaikutusvaltaisen rabbi Juudan suuhun pantu lausuma kertoo paljon rabbien kannasta: Jos kaupungissa elää yksikin pakananainen, on syytä epäillä että juuri hän on hylännyt lapsensa. Juutalaisnaisen ei siis oletettu hylkäävän lastaan. Voimme olettaa Palestiinassa suhteellisen voimakkaan sosiaalisen kontrollin, joka todennäköisesti johti myös juridisiin seuraamuksiin. Kun juutalaisia hautausmaita on tutkittu, on huomattu paitsi hyvin korkea lapsikuolleisuus, myös tarkka tasapaino eri sukupuolta edustavien aikuisten välillä. Sekin näyttäisi viittaavan siihen, että lasten hylkääminen ei ollut tavallista. Juutalaisetkin tekstit nimittäin osoittavat pojan syntymän olleen merkittävästi iloisempi kuin tytön, mutta arkeologinen materiaali ei viittaa siihen, että tyttöjä

Vai hylkäsivätkö sittenkin?

olisi jätetty heitteille. Toinen ja merkittävämpi asia on, että juutalaiset lähteet mainitsevat useinkin ihmisiä, joiden vammaisuus havaittiin välittömästi syntymän hetkellä. (Pseudo)hermafrodiitteja, lapsia, joiden sukupuolta ei osattu määrittää, tai piilokiveksistä kärsiviä poikia ei ilmeisesti hylätty, koska juutalaiset lakitekstit käsittelevät varsin usein heidän asemaansa.

Kokonaan toisenlainen tilanne on ollut Palestiinan ulkopuolella, diasporassa, jossa muiden kansojen elämäntapa oli yleensäkin enemmistönä. Juutalaisten elämäntilanne vaihteli suuresti: Jotkut elivät keskellä voimakasta juutalaisyhteisöä, toiset muutaman harvan juutalaisen lähete-tyvillä. Parhaiten tunnemme yleensäkin juutalaisten tilanteen Egyptissä ja niin myös tässä kysymyksessä. Painamattomat lähteet, täällä nimenomaan papyrukset, osoittavat, tosin että perheet ovat usein epäilyttävän pieniä, mutta eivät kerro suoraan yhdestäkään tapauksesta, jossa juutalainen lapsi olisi jätetty heitteille. Filonin tiukat tuomiot ja sydämelliset vetoomukset lasten hylkäämistä vastaan on ilmeisesti suunnattu koko hänen lukijakunnalleen, joka käsitti sekä juutalaisia että pakanoita. Nämä jaksot tekevät hyvin selväksi sen tilanteen, jossa diasporajuutalaiset elivät: Muiden kansojen elämäntapa houkutteli eri elämänalueilla ja ainoa tapa vastustaa sitä oli säännöllinen ja selkokieli-nen opetus. Juuri tätä Filon tekee omissa kirjoituksissaan, niin koskien seksuaalieettisiä kysymyksiä yleensä kuin lasten hylkäämistä erityisesti. Pseudo-Fokylideen teos sekä *Barnabaan kirjeen* ja *Didakhen* käyttämä kadonnut juutalainen teos osoittavat hyvin saman pyrkimyksen. Juutalaisten vastaus diasporaelämän ongelmiin oli jatkuva eettinen opetus. Se ei toki estänyt yksittäisiä ihmisiä tekemästä Filonin sukulaisen Tiberius Alexanderin tavoin: Josefoksen mukaan hän luopui isiensä uskonnon määräämästä elämäntavasta. Emme tiedä, mitä kaikkea tämä piti sisällään, mutta ymmärrämme että ongelma kosketti ja koskettaa edelleen kaikkia uskonnollisia vähemmistöjä.

Varhaisten kristittyjen kohdalla olemme vielä vaikeammassa tilanteessa kuin juutalaisten kohdalla. Meille säilyneet kristilliset tekstit kertovat hyvin vähän arkisesta perhe-elämästä. Emme voi olettaa, että esim. kaivaukset Korintissa toisivat tässä suhteessa lisävaloa seurakunnan elämään. Kristityt elivät kauan pieninä vähemmistöinä eri puolilla maailmaa eivätkä jättäneet jälkeensä merkittävästi arkeologista materiaalia. Kuluu vuosisatoja ennen kuin arkeologiset lähteet alkavat valaista merkittävästi heidän elämäänsä. Vasta 300-luvun alussa kristilliset hautakirjoitukset alkavat mainita löytölapsia. Silloinkin tiedämme vain, että kristitty on ottanut hoitaakseen löytölapsen ja on usein ylpeä teostaan, mutta emme tiedä, kuka hänet on hylännyt. Maallinen laki teki lasten heitteillejätöstä rikoksen v. 374, mutta kirkkoisät viittaavat löytölapsiin usein tämän jälkeenkin. Askelonin kylpylän edellä kuvattu löytö osoittaa, ettei laki suinkaan turvannut vauvan elämää.

Lapsia siis hylättiin, mutta miten usein kristityt vanhemmat hylkäsivät heitä? Jo ensimmäiset Uuden testamentin ulkopuoliset lähteet tekevät selväksi, että kristillinen opetus pyrki estämään tämän. Tämä moraaliopetus toistuu *Barnabaan kirjeen* ja *Didakheen* jälkeen halki vuosi-

Vai hylkäsivätkö sittenkin?

satojen niin usein, että se on epäilemättä ollut merkittävä osa kristillistä opetusta. Samalla se toki kertoo siitä, että vaara katsottiin todelliseksi.

Kolmannen vuosituhannen länsimaiset kristityt elävät yksilökeskeisessä maailmassa, jossa jokainen tekee entistä enemmän eettiset ratkaisunsa itsenäisesti. Mikä onkin kristillisten kirkkokuntien seksuaalieettinen opetus, syntyvyys on vähissä myös roomalais-katolisissa maissa ja abortteja tehdään runsaasti niin nimellisesti luterilaisissa pohjoismaissa kuin valtaosiltaan ortodoksisissa maissa. Tällaisessa tilanteessa elävä ihminen projisoi helposti oman maailmansa varhaiseen juutalaisuuteen ja kristillisyyteen. Siinä on omat vaaransa, sillä vaikka nykyajan ihmiset eivät välttämättä seuraa uskonnollisia opettajiaan, antiikin aikana niin usein tehtiin. Palestiinan juutalaiset yhteisöt eivät olleet luonteeltaan länsimaisen moniarvoisia, vaan kaikessa erimielisyydessään yhteisöllisiä, minkä myös evankeliumien tarkka luenta osoittaa. Varhaisessa Kirkossa kirkkoisien saarnatoiminta todella muokkasi henkistä ilmapiiriä. Tarvittiin vain yksi Augustinuksen saarna ja perinteinen, väkivaltaisuuksia aiheuttanut juhla lopetettiin.

Sekä juutalaiset että kristityt opettajat tuomitsivat tiukoin sanoin lasten hylkäämisen. Molempien uskontojen piirissä se varmasti vaikutti ja vähensi ratkaisevasti pikkulasten heitteillejätettyä. Idealismiin ei ole kuitenkaan syytä. Varmasti tapaa esiintyä molempien uskontojen piirissä. Juuri siksi uskonnolliset opettajat jaksoivat halki vuosisatojen opettaa, että se on raskas rikos Jumalaa vastaan.

Johtopäätöksiä ja pohdintaa

Lasten hylkäämistä käsittelevien tekstien tarkasteleminen on koskettavaa ja osin ahdistavaa työtä. Laaja materiaali nostaa esille useita asioita, joista nykypäivän kristitty voi varmasti oppia paljon. Samalla on sekä kirjoittajan että lukijan syytä muistaa, että nyt liikutaan varsin tunneherkällä alueella.

Ensimmäinen ja hyvin mielenkiintoinen piirre on, miten tarkasti ensimmäiset kristityt seurasivat juutalaisia opettajia. Vaikka sen enempää Vanha kuin Uusikaan testamentti ei sisällä yksiselitteistä kieltoa jättää pikkulapsia heitteille, kristityillä ei ollut vaikeuksia seurata juutalaista perinnettä. Juutalaiset olivat liittäneet lasten heitteille jätön viidennen käskyn piiriin ja kristityt seurasivat viitoitettua tietä. Myös valtaosa yksittäisistä perusteluista omaksuttiin juutalaisilta. Vain yhdessä kohdassa varhainen Kirkko poikkesi radikaalisti äitiuskonnostaan, nimittäin asettaessaan naimattomuuden ihanteeksi ja avioliiton ja perhe-elämän edelle. Tätä käsitystä se ei ammentanut Uudesta testamentista. Hylätessään Vanhan testamentin osoittaman tien ja valitessaan usein enemmän tai vähemmän kielteisen suhtautumisen avioliiton sisäiseen seksuaalisuuteen se tuskin löysi uutta ja parempaa polkua.

Pääpiirteissään juutalainen ja kristillinen opetus kuitenkin piti yhtä ja poikkesi selvästi yleisestä kreikkalais-roomalaisesta elämäntavasta. Merkittävin käsitysero liittyi käsitykseen inhimillisen elämän arvosta. Kreikkalais-roomalaisessa maailmassa ihmisen elämä oli jaettu kahteen alueeseen, siihen, mistä päätti valtio ja siihen mistä päätti yksilö, tässä tapauksessa lapsen isä. Kun isä päätti pitää lapsen tai jättää hänet heitteille, valtio ei sekaantunut hänen päätökseensä. Tätä oikeutta hänelle ei tunnustanut sen enempää juutalaisuus kuin kristinuskokaan. Vastasyntyneen lapsen elämä ei ollut hänen vanhempiansa vallassa. Syntynyt lapsi oli jo ennen syntymäänsä itsenäinen subjekti ja Jumalan varjeluksen alainen. Kenelläkään ei ollut oikeutta sammuttaa elämää, jonka Jumala oli syyttänyt. Jumalan luomistyön vuoksi ihminen on *sacrosanctum animal*, pyhä olento, jota kukaan ei saa loukata, haavoittaa eikä surmata.

Tämä juutalais-kristillinen asenne on ollut eurooppalaisen ihmisarvon perusta. On hämmentävää nähdä, miten juutalaiset ja kristityt kerran tukivat vastasyntyneen lapsen oikeutta elää samoin perustein kuin millä tällä hetkellä puolustetaan syntymätöntä elämää. Vastaavasti kuumimpia argumentteja abortin puolesta on yksilön oikeus päättää omista asioistaan. Meidän aikanamme

keskustelu ei enää tarkennu isään vaan äitiin ja hänen oikeuteensa päättää omasta ruumiistaan, kuten sanonta kuuluu. Nytkin on siis kyse siitä, päättääkö asiasta yhteisö säätämällä lakeja vai yksilö tekemällä oman ratkaisunsa. Antiikin maailman valinta oli, että yhteisö väistyi yksilön oikeuksien tieltä. Länsimainen yhteiskunta on parhaillaan kulkemassa juuri tähän suuntaan. *Pro choice* merkitsee yksilön, ei yhteiskunnan valintaa. Juutalaisesta ja kristillisestä näkökulmasta käsin silloin on unohdettu kolmas ja päätösprosessin tärkein subjekti, Jumala. Ihminen on Jumalan muovaama taideteos eikä kenelläkään ole oikeutta turmella sitä, ei myöskään juuri syntynyttä tai syntymätöntä elämää.

Näyttää kestäneen kauan ennen kuin Kirkko tarjosi uskottavan vaihtoehdon vanhemmille, jotka eivät pystyneet elättämään lastaan. Varhaisimmat tuntemamme tekstit esittävät ainoastaan vaatimuksen elättää lapset ja kiistävät lastensa hylkääjiltä moraalisen oikeuden avioliittoon. Vasta 300-luvun hautakirjoituksissa kristityt kertovat ylpeinä ottaneensa löytölapsia hoitaakseen. 300-luvun kappadokialaiset isät teroittivat Basileioksen johdolla kristityn sosiaalista vastuuta ja olivat myös valmiita merkittäviin uhrauksiin auttaakseen köyhiä. He osoittivat myös ymmärrystä vanhemmille, jotka eivät pystyneet ruokkimaan lapsiaan vaan jättivät heidät heitteille tai joutuivat myymään osan heistä. Augustinus kertoo, että neitsyyden valinneet kristityt ottivat usein talteen löytölapsia. Ilmeisesti vasta luostarilaitos tarjosi uskottavan vaihtoehdon pulassa oleville vanhemmille. Millaisia vaihtoehtoja meidän yhteiskuntamme ja kirkkomme tarjoavat tällä hetkellä aborttia harkitsevalle naiselle? Päivittely, kauhisteelu ja syyttely riittivät nähtävästi muutamille äreille Kirkon opettajille, mutta oliko vaikkapa Tertullianuksella edes muuta tarkoitusta kuin osoittaa pakanat syntisiksi? Toivottavaa olisi, että tämä tie olisi kuljettu loppuun jo ennen suurten vainojen päättymistä, mutta sillä on edelleen runsaasti kulkijoita.

Jeesuksen syntymän aikoihin kreikkalaiset ja roomalaiset seurasivat omaa elämäntapaansa. Se merkitsi jatkuvaa uhkaa sekä juutalaisille että myöhemmin kristityille. Vähemmistöllä oli silloin ja on nyt vaarana sulautua enemmistön tapoihin. Ainoa mahdollisuus oli jatkuva eettinen opetus. Ilmeisesti länsimaiset kirkot ovat siirtymässä uudelleen vastaavanlaiseen tilanteeseen. Eri eettisissä kysymyksissä yhteiskunnan säätämät lait ja asetukset tukevat yhä harvemmin kristillistä elämäntapaa. Jäljelle jää se mahdollisuus, mikä oli elinehto sekä juutalaisille että varhaisille kristityille: aktiivinen, eettinen opetus, joka tavoittaa oman joukon ja pyrkii aktiivisesti tavoittamaan myös ulkopuolisia.